

Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról?

Jelentés-tervezet a magyar kapitalizmus állapotáról

Szalai Ákos – Szepesi Balázs

Közjó és Kapitalizmus Intézet

Műhelytanulmány

No. 3.

2008. március 2.

Jó kapitalizmusban akarunk élni 20-30 év múlva – így fogalmazza meg a Közjó és Kapitalizmus Intézet a küldetését. Annak érdekében, hogy ez így legyen, fel kell vállalnunk a vitát: miért gondoljuk, hogy a kapitalizmus az a rendszer, amely az értékeinknek leginkább megfelel, mikor tekintjük „jónak” a kapitalizmust. Ebben az írásban arra teszünk kísérletet, hogy Adam Smith nyomán a kapitalizmust, mint kereskedő társadalmat azonosítsuk: ez az intézményi és a társadalmi rendszer az, ahol az együttműködés szabad, ahol a kölcsönösen előnyös megállapodások, tranzakciók lehető legnagyobb része megvalósul. Az, hogy egy ilyen tranzakció előnyös, még nem jelenti azt, hogy a két fél meg is kötheti a megállapodást. Akadályozhatja ezt fölösleges állami tilalom, de akadálya lehet az is, ha a bizalom infrastruktúrája hiányzik: a két fél nem bízhat abban, hogy partnere be is tartja ígéretét. A bizalom infrastruktúrája minden országban más és más. Ezért azok az intézményi megoldások, amelyek más országokban jól működnek, nem biztos, hogy hazánkban is működőképesek lennének: lehet, hogy itt a bizalom infrastruktúrájának más elemei (is) hiányoznak. A cél tehát az, hogy megismerjük a magyar viszonyokat, feltárjuk azt, hogy a kölcsönösen előnyös együttműködések miért maradnak el, hogy megtaláljuk azokat az elemeket, amelyek hiányoznak a bizalom infrastruktúrájából. Ezeknek a pótlását várjuk a jogrendszerrel. Ezt a célt tűzi maga elé a Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról címmel évente tervezett elemzés, amelynek megalkotására az írás javaslatot tesz.

Mit nem tudunk a magyar kapitalizmusról?

Jelentés-tervezet a magyar kapitalizmus állapotáról

Szalai Ákos⁺ Szepesi Balázs⁺⁺

A Kommentár 2007/6. számában jelent meg a Közjó és Kapitalizmus Intézet Alapító Nyilatkozata. A szervezet feladatának tekinti a magyar kapitalizmus állapotának figyelemmel kísérését, illetve a működését elősegítő javaslatok megfogalmazását. Ennek egyik eszköze az a tervezett jelentés, amelynek első témavázlatát foglalja össze az alábbi cikk. A cikk két szerzője a Jelentés előkészítésére az Intézet által felkért szakértői csoport tagja.¹

Egy idegen ország nagyvárosában, a kirándulás, nyaralás utolsó napján érkezettnek látjuk az időt, hogy ajándékot vásároljunk az otthoniaknak. Be is tévedünk egy boltba, ahol megtetszik egy óra. Már régóta szeretnénk meglepni feleségünket, férjünket, barátunkat, barátnőnket egy órával. Ráadásul a megpillantott darab első ránézésre olyan, amelyet elképzeltünk, és az ára is kedvezőbb, mint itthon lenne. Megvesszük az órát? Független a válaszunk attól, hogy az említett város Toronto, Stockholm, Moszkva, Sanghaj, Kairó vagy Lima? Elképzelhető, hogy egyik városban nagyobb bizalmatlansággal forgatjuk majd kezünkben az ajándéknak szánt órát, mint a másokban? Túlzás azt gondolni, hogy azokat a helyeket, ahol nagyobb a bizalmunk az ismeretlen kereskedőben, inkább soroljuk a kapitalista világhoz, mint azokat, ahol gyengébb. („Kapitalistábbak” – mondhatnánk, ha lenne ilyen szó.)

A kapitalizmus lényege az együttműködés, a csere, amely viszont nem létezhet bizalom nélkül. Jó kapitalizmusról csak akkor beszélhetünk, ha a bizalom infrastruktúrája kellően erős. Ezt állítjuk a következő oldalakon. Ez képezi a tervezett jelentés alap gondolatát. Nem sokat tudunk a magyar gazdaság működéséről, nem tudjuk, hogy mennyi felesleges terhet, költséget jelent a magyar társadalom, a magyar kapitalizmus számára az, hogy bizalmatlanok vagyunk (és tapasztalataink alapján bizalmatlanoknak is kell lennünk) egymással szemben.

De a bizalom megteremthető – segíthetnek különböző társadalmi intézmények, vagy akár az állam is. Feladatunk, hogy megértsük: mit tehetünk közösen ezért. Erről, a magyar kapitalizmus állapotáról kíván szólni a Jelentés. Ez a cikk ennek első tervezetét mutatja be. Felvázol egy elméleti modellt: milyen tényezőktől függ az, hogy működőképes-e a kapitalizmus egy országban. Ennek alapján meghatározhatjuk azokat a kérdéseket, amelyek a magyar kapitalizmussal szemben is feltehetünk. A korlátozott terjedelem miatt csak röviden, vázlatosan tekintjük át mai tudásunkat – összefoglaljuk egy-két fontosabb nemzetközi összehasonlítást, illetve magyar kutatás kérdéseinkhez kapcsolódó eredményeit. Ezek alapján meghatározhatjuk, hogy melyek azok a témák, amelyekről keveset tudunk, összeállíthatjuk azt a vázlatot, amely a tervezett Jelentés tartalomjegyzékének is tekinthető. Hangsúlyozzuk, ez csak egy első tervezet, vázlat – a kezdeményezéssel kapcsolatos minden javaslatot, ajánlatot, kritikát előre is köszönünk.

⁺ a Budapesti Corvinus Egyetem adjunktusa; Kormányzás, a Közpénzügyek, Szabályozás (www.kormanyzas.hu) szerkesztője – akos.szalai@uni-corvinus.hu

⁺⁺ a Rajk László és a Széchenyi István Szakkollégium oktatója, a Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás (www.kormanyzas.hu) szerkesztője – szepesi.balazs@kozpolitika.hu

¹ A szakértői csapat további tagjai: Balás Gábor (Budapesti Corvinus Egyetem), Gál Róbert (TÁRKI), Mike Károly (Budapesti Corvinus Egyetem). Az alábbi szöveg a két szerző véleményét tükrözi, azért őket terheli a felelősség. A szerzők azonban köszönettel tartoznak rajtuk kívül Csíte Andrásnak, Kata Péternek és Kristóf Lucának roppant hasznos segítségükért.

A kapitalizmus a kölcsönösen előnyös együttműködésen alapuló kereskedő társadalom

A kapitalizmussal foglalkozó irodalom visszatérő kérdése: vajon miért fűződnek szinte csak negatív képek, érzelmek ahhoz a társadalmi berendezkedéshez, amely előtte soha nem látott kulturális, szellemi fejlődést és jólétet hozott azoknak az országoknak, amelyekben valóban megvalósították?

A kapitalizmus ellenzői azt vallják, hogy ez a fejlődés nem a kapitalizmusnak, hanem az azzal egyidőben zajló más – pozitív vagy negatív – folyamatoknak az eredménye: a technikai fejlődésé, az emberi jogi gondolat megjelenésé, a demokráciáé, vagy épp a gyarmatosításé. Az ő számukra a kapitalizmus lényegét olyan modellek írják le, amelyekkel ilyen pozitív eredmények nehezen kapcsolhatóak össze. Mi szeretnivaló lehet egy olyan rendszeren, amelynek lényege a kizsákmányolás, a tőke uralma, a munkásosztály elnyomása, vagy éppen az önértéket jelentő (és nem például a jobb élet elérése, vagy a magasabb fogyasztás érdekében szükséges) a munka és a megtakarítás?

Mi ezzel szemben a kapitalizmusban nem leküzdendő problémát látunk. Meggyőződésünk, hogy megfelelő intézményrendszerrel, a kapitalizmus a világ minden táján, így Magyarországon is jól, a társadalom megelégedésére működhet(ne). Sőt a mi szemünkben nem is csak szükséges rossz – mi nem a mindenféle jelzőkkel ellátott (vagyis kordában tartott) kapitalizmustól várjuk a megoldást, hanem a kapitalizmustól.

A kapitalizmus kereskedő társadalom. Azok a szervezetek (alapvetően az angolszász országok vagy az „Új Európa” konzervatív intézményei), amelyek pozitív várakozással fordulnak a kapitalizmus felé, szinte mindig Adam Smith klasszikus műveire nyúlnak vissza. Smith természetesen még nem kapitalizmusról ír – a szó az ő idejében nem létezik. Viszont, amit felismer, azt okkal tartjuk a kapitalizmus lényegének. Felismert egy társadalomszervező erőt, egy társadalmi rendet, amelyet ő *kereskedő társadalomnak* nevezett el:

„Mihelyt a munkamegosztás teljesen kialakult, az embere a maga szükségleteinek már csak egy nagyon kis részét tudja a saját munkájának a termékeiből fedezni. Túlnyomó részét úgy fedezi, hogy a saját munkája termékeiből a saját fogyasztását meghaladó részt elcseréli, és pedig más emberek munkájának olyan termékei ellenében, amelyekre éppen szüksége van. Csere nélkül tehát senki nem tudna élni, s így bizonyos mértékig mindeki kereskedővé lesz, s a társadalom maga is voltaképpen kereskedő társadalommá fejlődik”²

Hogyan írhatnánk le mai tudásunkkal a kereskedő társadalom lényegét?³ A kereskedő társadalom lényege a csere, az üzletelés, az együttműködés szabadsága: amíg csak az együttműködésben résztvevőket érinti, addig bárki üzletelhet bárkivel mindenféle külső kényszer nélkül. Ez nagy lépés olyan gazdasági berendezkedésekhez képest, amelyek sokszor akkor is beavatkoznak állampolgáraik együttműködésébe, szerződésébe, cserébe, amikor azok csak a két felet érintik, amikor azok szabad akaratukból vállalják fel az együttműködéssel járó kööttségeket.

Sokan azt vallják, hogy a kapitalizmus azonos az egyéni szabadsággal. Ez az egyik legismertebb támadás alapja. Idézhetjük például a Pannonhalmi Apátság híres képét. „A szabadság pusztította el” – hirdeti a felirat egy darabjaira hulló hordóból szétfolyó bort ábrázoló a festmény. A korlátok hiányában, teljes mértékben szabadon ugyanúgy elpusztulunk, ahogyan a bor is, ha az abroncsok nem korlátozzák a hordót. De ez nem az a szabadság, amit szerintünk, a kapitalizmus épül. A mi számunkra a kereskedő társadalom, a kapitalizmus – Polányi Mihály, a kapitalista rendszer egyik legfontosabb XX. századi védelmezőjének szavaival – a *szabadság rendjét* teremti meg, olyan rendet, amely a szabadságra épül, de amely a szükséges korlátokat nem pusztítja el. Talán érthetővé válik a különbség, ha úgy fogalmazunk: a kapitalizmus semmiképpen nem az egyén korlátolatlanágát, hanem az *együttműködés szabadságát*

---

² Smith (1992) 32. o. (Idézi: Heyne et al. (2004) 24.o.)

³ A kereskedő társadalom (a kapitalizmus) itt következő leírása nem Adam Smith gondolatait kívánja összefoglalni. Sokkal inkább az új intézményi közgazdaságtan eredményeit próbálja közérthető nyelven megfogalmazni. (Ennek részletesebb, és közérthető kifejtéséért magyarul lásd Heyne et. al. (2004), Cooter – Ulen (2005), vagy Milgrom – Roberts (2005).) Természetesen a továbbiakban a cikk nem tekinthető ezen irodalom rezüméjének, hanem a szerzők politikai értékeire is tekintettel többé-kevésbé önálló értelmezésre törekszik.

jelenti. Az együttműködés szabadságát, amelynek alapja a felek számára kölcsönösen előnyös elköteleződés, a csere. A kapitalizmus, a kereskedő társadalom teremtette meg azt a rendszert, amely nem gátolja, sőt intézményei révén kifejezetten elő is segíti a kölcsönösen előnyös cseréket.

A csere az értékteremtés alapja. A kapitalizmus azért hozott létre más társadalmi rendszerekben nem tapasztalt gazdasági és társadalmi jólétet, mert ez a rendszer segíti elő leginkább az értékteremtést. Az értékteremtés alapjaként sokan csak a termelést tudják elképzelni – termeljünk minél többet. Holott az értékteremtés nem tételezi fel új dolgok létrejöttét – egyszerűen csak azt, hogy minden dolog, illetve ami fontosabb, minden döntési jogosítvány⁴ ahhoz kerüljön, aki azt valamiért többre értékeli! Ha csak ennyi történik, komoly értéket hozunk létre. Lássuk egy egyszerű példát! Ha egy ház a jelenlegi tulajdonosának 15 millió forintot ér (közgazdászként fogalmazva: ekkora a minimális összeg, amiért eladná), míg a vevőnek 30 milliót (ismét közgazdászként: ennyi lenne a maximum, amit fizetne érte), és semmi más nem történik, csak létrejön közöttük a csere, vagyis a vevő valamilyen 15 és 30 millió közötti árért megveszi a házat, akkor ezzel 15 millió forintnyi érték keletkezett. És mindeközben egyetlen új ház sem épült. (Az ár pedig lényegtelen. Ha meghaladja azt az értéket, amit a ház az eladónak ér, akkor az eladó nyer az együttműködésen. Hasonlóképp a vevő is, ha kevesebbet fog fizetni, mint amennyit neki ér. Az ár csak abban játszik szerepet, hogy ez a 15 millió forintnyi nyereség, érték, haszon miképpen oszlik meg a két fél között.)

Az együttműködés, a csere elősegíti a munkamegosztást, a specializációt. A kereskedő társadalom, a kölcsönösen előnyös csere elősegíti természetesen az – értelmes – termelést is. Lehetővé teszi ugyanis nem csak azt, hogy már rendelkezésünkre álló dolgokat cserélhessünk el, hanem azt is, hogy később elkészülő értékeinket adjuk, vegyünk, cseréljük. Bizalommal belevághatunk egy ház építésébe, ha tudjuk, hogy a vevő többet fog érte fizetni, mint amennyibe az nekünk került. Speciális eseteket leszámítva, nem fogunk a végén ott állni egy megépült házzal, amit a vevő mégsem fizet ki. Hasonlóképp, normális esetben, ha egy építész azt ígéri, hogy felépíti számunkra a kívánt házat, akkor nem kell attól félni, hogy az a végén mégsem készül el, vagy nem a kívánt formában, nem a megbeszélte határidőre. Termelünk, ha bízhatunk egymás ígéretében. És ha bízhatunk egymás ígéreteiben, akkor nem kell magunknak házat építeni – fordíthatjuk időnként arra, amihez jobban értünk. Ez a munkamegosztás (amit sokan Adam Smith legfontosabb „találmányának” tartanak), a specializáció alapja. Az összefüggést a közgazdaságtan a komparatív előnyök kihasználásaként ismeri: mindenki azt állítja elő, arra specializálódik, amihez relatíve jobban ért⁵. A hangsúly a „relatív” szón van – a komparatív előnyök kihasználására épülő csere, a munkamegosztás teszik azt lehetővé, hogy azok is jobban járjanak, akik mindenben rosszabbak, ügyetlenebbek a többiekénél. A mechanizmust a legkönnyebben a klasszikus tankönyvi példán érthetjük meg: hiába tud az egyetemi tanár esetleg tanítani és gépelni is jobban, mint a titkárnője, a csere lehetővé teszi, hogy maradjon a tanításnál, koncentráljon arra, amihez „relatív” jobban ért. Igaz, a gépelés lassabb és rosszabb lesz, mintha a tanár csinálná, de ezt a veszteséget bőségesen kompenzálja azon érték, amit az oktatással hoz létre.

Az együttműködés ösztönzi az innovációt, a vállalkozást. Az értékteremtés nem csak azért magasabb a kölcsönösen előnyös együttműködésre, cserére épülő kereskedő társadalomban, mert minden dolog ahhoz kerül, akinek a számára az a legtöbbet ér. Nem is csak azért, mert megosztjuk a munkát, specializálódhatunk (kitanulhatjuk azt), hanem azért is, mert a kereskedő társadalom nem akadályozza azt, hogy a saját ötleteink, újításaink hasznát élvezhessük. Az együttműködés, a csere, a kereskedelem lehetősége ösztönzi a vállalkozást – ez a lehetőség szüli a vállalkozót. Ha tudjuk, hogy egy terméket el tudunk cserélni, el tudunk adni, akkor minden olyan lépés, ami miatt annak előállítása számunkra olcsóbbá válik, az tiszta nyereség. Minden olyan ötlet, amit a partnereink, a társadalom örömmel fogad

---

⁴ A már rendelkezésre álló javak között kitüntetett szerepe van az egyéni készségeknek és képességeknek. A kereskedő társadalmak legtöbb tagja elsősorban egyéni tudását, szakértelmét és munkakultúráját bocsátja cserére a mindennapok során. Ezért viszont nem egyszerűen csak pénzt vár, de tartalmas munkát, biztonságos munkahelyet, jó munkahelyi légkört és számos egyéb nem pénzbeni ellentételezést.

⁵ A kereskedő társadalom, a kapitalizmus, a kölcsönösen előnyös cserék lehetősége tehát azt eredményezi, hogy mindenki azzal foglalkozik majd, amihez a legjobban ért, és ösztönzi, hogy mindenki képezze magát benne. A kapitalista rend tudomásul veszi, hogy különbözőek vagyunk, így működési logikájának középpontjában a különböző képességekkel és vágyakkal bíró egyének, individuumok állnak.

nekünk hoz hasznót – többet kapunk érte cserébe. A tiszta nyereség nálunk marad. Nem véletlen, hogy a kapitalizmus korábban soha nem látott mértékben termeli az újabb és újabb innovációkat.

A verseny szerepe. Az értékteremtés alapja a kereskedő társadalomban, kapitalizmusban tehát a kölcsönösen előnyös csere – ezért termelünk, ezért specializálódunk, ezért vállalkozunk. Ennek a hatását a verseny csak erősíti (de kölcsönösen előnyös cserék jöhetnek létre, együttműködések alakulhatnak ki verseny hiányában is).

A verseny megkönnyíti, hogy a kölcsönösen előnyös cserék valóban végbemenjenek. Az, hogy egy ház a vevőnek többet ér, mint az eladónak, még nem garancia, hogy a csere be is fog következni. A két fél, ugyanis, mindent el fog követni, hogy az árat úgy állapítsa meg, hogy a haszon nagyobb részét a maga zsebében tudja. Értelemszerűen az eladó minél magasabb, a vevő a minél alacsonyabb árhoz fog ragaszkodni. Könnyen lehet, hogy a nagy haszon ígérete miatt végül olyan keményen alkudoznak, hogy a ház marad a korábbi tulajdonosnál: a kölcsönösen előnyös csere meghiúsul. Itt segíthet a verseny, ami nem más, mint hasonló partnerek jelenléte. Ha vannak más potenciális vevők is, akkor az aktuális partnert lecserélhetjük, helyettesíthetjük egy másikkal. Az adott ingatlan helyett megvehetünk egy másikat. Ha mindkét fél tudja, hogy a többi ingatlanért mennyit kérnének, illetve, hogy a többi vevő mennyit adna, akkor az alku tétje lényegesen kisebb. Most már ugyanis az eladó is tisztában van vele, hogy nem kérhet olyan magas árat, amennyit a vevő maximum kifizetne – csak annyit, amennyiért a vevő egy másik ingatlant vehetne. A vevő sem próbálkozhat azzal, hogy olyan alacsony árat kínál, amennyiért az eladó már épp eladná az ingatlanát – ha kevesebbet kínál, mint egy másik vevő, akkor másnak adják el. Az alku tétje kisebb, nagyobb az esély arra, hogy az eladó és a vevő tényleg megegyezik – az ár körüli viták lényegesen ritkábban akadályoznak meg olyan cserét, ami kölcsönösen előnyös lenne.

Tévhit: a kapitalizmus a piac mindenhatóságát jelenti. Szögezzük le: nem értünk egyet azzal, hogy a kapitalizmus a piacnak mindenféle állami beavatkozással szembeni védelmét követelné. Ez a félreértés mind a kapitalizmust támogató szerzők (például M. Friedman), mind annak ellenzői műveiben megtalálható. Az ő felfogásuk szerint a piac és az állam egymást kizáró koordinációs mechanizmusok – amilyen mértékig egyik jelen van egy-egy szektorban, olyan mértékben szorul ki onnan a másik. A mi mostani modellünk azonban nem ebből az ellentétből indul ki. A vizsgálat alap gondolata az, hogy a kapitalizmus akkor működőképes, ha az állam közreműködésével létrejönnek azok az intézmények, amelyeket a kereskedelem, a csere megkövetel. Itt a kormányzat nem (nem csak) a piacot kiszorító intézmény lehet, hanem kifejezetten annak működését elősegítő is.

A bizalom infrastruktúrája. Az előzőekben már többször utaltunk a kölcsönösen előnyös együttműködést, cserét lehetetlenné tevő egyik legfontosabb akadályra: a *bizalomhiányra*. Ha a szerződő felek nem bíznak egymásban, ha attól tartanak, hogy a másik például, nem készül el (nem szállít) határidőre, nem lesz megfelelő a minőség, nem fizet, lelép az előlegebe adott pénzzel, akkor nem mernek majd belevágni a cserébe. (Ismét közgazdász nyelven: magas lesz a tranzakciós költség. Tranzakciós költségen mindazokat a problémákat értjük, amik egy kölcsönösen előnyös cserét megakadályozhatnak.) A kapitalizmus, a kereskedő társadalom sikereinek egyik legfontosabb oka az, hogy olyan világot teremt, amelyben ismeretlenekkel is viszonylag nagy biztonsággal szerződhetünk. Más társadalmi rendszerekben a bizalommal általában csak szűkebb környezetünk felé lehetünk – a kereskedő társadalom lényege éppen az, hogy olyan intézményeket hoz létre, amelyekben számunkra ismeretlen emberekkel is bizalommal együttműködést kezdeményezhetünk.

A kölcsönösen előnyös együttműködésekre, cserére épülő kereskedő társadalom egyik fontos hatása, hogy maga is jutalmazza azt, ha valaki bizalomra méltó módon cselekszik. Adam Smith arra hívja fel a figyelmet, hogy a kereskedő társadalom pontosan az empátiát, a mások iránti figyelmet, a beleérzőképességet, az együttérzést jutalmazza – azért teszünk szert nyereségre, mert a többiek igényeihez illesztjük a saját tevékenységünket.⁶

---

⁶ A kereskedő társadalomról (kapitalista szellemről) folytatott legelső viták éppen arról folytak, hogy ezeket az erényeket elégségesek-e. A kapitalizmus kezdeti kritikusai sem vitatták, hogy ezek az erények azok, amelyeket az adott rendszer sokra értekel, jutalmaz. Az ő kritikájuk inkább az volt, hogy nem teszi-e ez kényelmessé az embereket – nincs-e szükség arra, hogy például az ún. republikánus erények (a katonai erények, a bátorság, stb.) se menjenek feledőbe. (A gondolatért köszönet Mike Károlynak.)

A kormányzat feladata. A bizalom infrastruktúrája tehát elengedhetetlen az értékteremtéshez, az együttműködéshez. Ezt az infrastruktúrát sok minden elősegítheti: például a közerkölcsök, bizonyos társadalmi intézmények – és ezen intézmények egyike az állam, a kormányzat is. Az eddigiek alapján viszonylag egyszerű normatív követelményt megfogalmazni a kormányzattal szemben: segítsen bizalmat teremteni, ha a társadalom alapvető intézményei, a közerkölcs még nem elégségesek ehhez. A mi elvárásunk az, hogy teremtsen meg azokat az intézményeket, amelyek az enélkül hiányzó bizalmat pótolhatnák. Épp ezért gondoljuk, hogy a magyar kapitalizmus megteremtése nem lehet egyszerűen a máshol bevált intézmények átvétele. Mindenféle állami beavatkozás, jogintézmény annyiban szükséges, amennyiben a bizalmi viszonyokra épülő spontán tranzakciók enélkül nem lennének működőképesek – ez az igény pedig országról országra eltér. A kormányzat két hibát, bűnt követhet el: ha beavatkozik ott, ahol a bizalmi viszonyok nélküle is megvannak (például napjainkban a családjogban láthatunk erre erős törekvést), illetve ha nem segít ott, ahol a bizalom hiányzik.

Ugyanakkor ne tagadjuk: ha valami azonos a kapitalizmus barátaiban, akkor az az állammal, a kormányzattal szembeni mindenkori gyanakvás. Nem biztos, hogy mindenki egyetért az állammal itt adott leírásunkkal, sokan egyéb feladatokat is szívesen rá bíznanak. Mi sem tagadjuk, hogy az államnak vannak más feladatai is. De azt soha ne felejtjük el, hogy semmi nem garantálja, hogy a kormányzat végül arra is fogja használni a neki juttatott eszközöket, amit tőle elvárunk. Bár lehet, hogy szeretnénk az ellenkezőjét hinni, de a közintézményekben tevékenykedő emberek nem különböznek a magánvállalkozásokban tevékenykedőktől. A kormányzaton belül ugyan mások a játékszabályok (bonyolultabbak a viszonyok, sokszor átláthatatlanabbak az elvárások), mint a „piacon”, de itt sem garantálja semmi, sem az általában jelenlévő demokratikus kontroll, sem a hierarchikus ellenőrzés, hogy a kormányzat működése mindenkori a mi elvárásainkhoz igazodik, és nem egyszerűen a bürokráciában dolgozók, a politikusok egyéni érdekeit követi. És ezzel előttünk is áll az, ami „kormányzati paradoxonnak” nevezhetünk: miközben a mindenkori kormányzattól várjuk, hogy a bizalom infrastruktúráját kiteljesítse, aközben nem sok okunk van bízni benne – maga az egyik legkevésbé megbízható szereplője a társadalomnak.

Az együttműködés határai: káros cserék. Mielőtt továbblépünk, lássuk a legfontosabb kritikát, amit az eddigiekkel szemben megfogalmazhatunk: miért feltételezzük, hogy a kölcsönösen előnyös csere *mindig* értéket termel? Senki nem vitatja, hogy az együttműködések többségében nyilvánvalóan ez a helyzet, de tudunk bőségesen ellenpéldákat is. Mi a helyzet a prostitúcióval, a vesztegetéssel? A prostituált és a kuncsaftja közötti, vagy a korrumpáló és a korrumpált közötti csere értelemszerűen mindkét résztvevő számára előnyös – mind a ketten többet kapnak, mint amiről lemondanak. De ez nem jelenti azt, hogy minden kölcsönösen előnyös csere bekövetkezett. Az ő együttműködésük, cseréjük rajtuk kívül valaki másnak még jelentős károkat okozhatnak. Ilyen károsult lehet a közösség egésze, mert gyengül az erkölcs (amire, többek között a bizalom is épül), egy konkrét csoport (például a nők, akikre az elérhető prostituáltak miatt esetleg másképp tekintenek, vagy akik a korrupció, pontosabban az amiatt megnövekedő – például beruházási – költségek miatt több adót kénytelenek fizetni), vagy konkrét személyek (például azok, akinek a háza előtt kerül sor az üzletkötésre, vagy aki éppen a korrupció miatt esik el a megbízástól, pedig jobb ajánlatot adott).⁷

A kapitalista társadalom és az értékek, erények viszonyáról lásd Balázs Zoltán: A kapitalizmus alkotmánya. (Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok [megjelenés alatt]).

⁷ A kapitalizmussal szembeni kritikaként szokott felmerülni, hogy ez a rendszer felelős azért, hogy kialakul az igény (és ami fontosabb a kereslet felszabadítása nyomán a kínálat is) a prostitúcióra, vagy a korrupcióra: épp a kereskedelem, a kölcsönösen előnyös együttműködés, a csere elvei miatt jelennek meg, erősödnek fel ezek a jelenségek. Ismerjük Madách londoni színiét. De tudjuk, hogy a jelenséget nem a kereskedő társadalom (a kapitalizmus) szüli. Ismerjük az athéni és a római szint is!

Másrészt érdemes felhívni a figyelmet ezen piac- és kapitalizmus-kritika komoly problémájára is:

A piaccal kapcsolatos félreértés egyik forrása abban áll, hogy miután a felvilágosodott-fogyasztói társadalmakban sikerült visszaszorítani az egyéni vágyakat kordában, az intellektuális tévedéseket vagy az erkölcsi hibákat pedig féken tartó természetes intézmények szerepét, e „gazda nélkül” maradt funkciókat megpróbálták a piacon számon kérni. A piaccal kapcsolatos kritikák egy része tehát azért alaptalan, mert rossz a címzettjük. (Bartus Gábor: *Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika?* Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok [megjelenés alatt])

A bizalom infrastruktúrája

Minél nagyobb értéket hoz létre egy csere, annál nagyobb a kár, amit a partnerünk okozhat. Minél bonyolultabb egy tranzakció annál fontosabb, hogy a felek bízzanak egymásban. Egyszerű tranzakciókban nincs nagy veszély: ha két fél egyszerre adja át a mindkettőjük által ismert tulajdonságú javakat, akkor nincs szükség bizalomra. Persze ez is csak akkor igaz, ha nem kell attól félni, hogy a másik kényszerrel alkalmaz. Gondoljunk don Corleone visszautasíthatatlan ajánlataira! Hasonlóan visszaél az erejével, a helyzetével az, aki az asztalossal akkor közli, hogy csak a kialakított árnál kevesebbet hajlandó fizetni az egyedi igényei szerint legyártott asztalért, amikor az asztalos azt már befejezte. Ha a két fél nem ugyanabban az időpontban teljesíti az ígéretét, a vállalását, akkor a vállalt kötelezettségét később teljesítő fél elvileg visszaélhet a helyzeti előnyével. Ugyancsak komoly kockázatot rejthet, ha az üzlet tárgyát képező áruk mennyisége, minősége nem pontosan megfigyelhető: gondoljunk csak a használtautó vásárlásról hallott történetekre.

Ha tudjuk, hogy valakinek nem áll érdekében becsapni minket, megbízhatunk benne. De miért lehetnénk ebben biztosak, miért bízánk a másik jószándékában? Ezt a várakozást teszi ésszerűvé a bizalmi infrastruktúra intézményei: a normák, az önkikényszerítő mechanizmusok és az állam.

Társadalmi normák, értékek. – Az emberek rosszul érzik magukat, ha valamit nem úgy csinálnak, ahogyan „kell”. Vannak, akik inkább hallgatnak, mint hazudnak; legtöbbször nem veszik ki a pénzt egy vak koldus kalapjából az üres utcán, önkéntelenül segítünk, amikor valaki életveszélybe kerül. Nem azért teszünk így, mert ez szolgálja érdekeinket, hanem mert így tartjuk helyesnek. Minden közösségnek, társadalomnak megvannak a maga normái, ezek betartásáért becsülik meg az emberek önmagukat és egymást. Szerencsés az a közösség, ahol megvetik azt, aki nem szorgalmával és tudásával érvényesül, ahol elfordulnak attól, aki nem tartja be az adott szavát. Az erős társadalmi normák, a közérkölc maga a legkomolyabb biztosíték a kölcsönösen előnyös együttműködések megvalósulásához. Ha ezeknek az értékeknek az elfogadottsága erős, akkor kevésbé van szükség a költségesebb önszabályozó, közösségi mechanizmusokra.

Önszabályozó mechanizmusok. – A kölcsönösen előnyös üzletek megvalósításához szükséges garanciákat sokszor a reputáció fontossága teremti meg. Ha valaki elveszti a jó hírnevét, csökken az esélye arra, hogy a jövőben is kölcsönösen előnyös együttműködések részese lehet, hogy újabb megbízást kaphat.

Mivel a reputáció ilyen fontos, így a vállalkozók sokszor tudatosan működtetnek a reputációs óvó, illetve értékelő mechanizmusokat. Egy piacra addig járnak a vevők, amíg az ott vásárolt élelmiszer megfelelő minőségű. Ezért ha valaki silány áruval jelenik meg, a többi kereskedőnek érdeke őt elzavarni, hiszen az egész piac megbecsülése és forgalma forog kockán. A vállalatok, országok hitelképességét piaci cégek vizsgálják. Ha valakit egy ilyen cég múltbeli megbízhatatlanságáért kockázatosnak ítél, nehezebben jut forrásokhoz. Viszont, ha egy ilyen értékelő cégről derül ki, hogy csal, hogy elfogult valamelyik általa értékelt céggel (vagy kormányzattal) szemben, akkor senki sem fog megbízni benne többet, és nem fizetnek majd az információiért. Míg a közérkölc alapján általában csak olyan emberekkel vállaljuk az együttműködést, akik hasonló kulturális milióból jönnek, és ezért bízhatunk abban, hogy az erkölcsi ösztönzőik hasonlóak lesznek, ezzel szemben az önszabályozó mechanizmusok elvileg kiszélesítik a potenciális partnerek körét: erős garanciákat teremthetnek ahhoz is, hogy egymás értékrendjét nem ismerő emberek is üzleti kapcsolatba lépjenek egymással.

Állami intézmények. – A mi számunkra az állam alapvető feladata, hogy támogassa a kölcsönösen előnyös megállapodások létrejöttét és betartását. A legfontosabb eszközök pedig ennek érdekében a tulajdon védelme, a kártérítési rendszer megfelelő működtetése, a szerződések kikényszerítése (a kölcsönösen előnyös együttműködések elősegítése).

A tulajdon védelme, az erőforrások, termékek, szellemi javak fölötti rendelkezés jogának biztosítása nélkül az üzleti tranzakciók nem lehetségesek. Ha nincs megegyezés arról, hogy kit milyen jogok illetnek meg, akkor az igazságszolgáltatás feladata a vitás kérdések eldöntése, illetve a döntés kikényszerítése. A kapitalista, kereskedő társadalom jogrendszere a mások jogos érdekeit sértő feleket kártérítésre kötelezi –

ezzel próbálja „ellenősztonözni” a másoknak kárt okozó tevékenységeket.⁸ A tulajdon és a kártérítés teremti meg a bizalmat abban, hogy bárkivel is hoz össze a sors, a (tulajdon)jogainkat nem sértheti meg, nekünk kárt nem okozhatnak.

A szerződéses ígéretek kikényszerítése nyilvánvalóan hozzájárul a bizalom infrastruktúrájának megteremtéséhez.⁹ Ugyanakkor a szerződési jog fontos feladata az együttműködés, a megállapodás elősegítése is. Ezt segítik a szerződések mintáját meghatározó diszpozitív szabályok – ezek olyan minták, amelyek követésétől a felek konszenzus esetén eltérhetnek, de, ha a kormányzat a legtöbb együttműködéshez megfelelő mintát állít össze, akkor erre a többletmunkára ritkán kerül sor.

A szerződések keretében külön is szólni kell a társasági működést, az alkalmazotti jogviszonyt szabályozó jogról, amely a gazdaság, a társadalom egyik legfontosabb intézményének működését teheti könnyebbé, vagy éppen nehezebbé. Megfelelő társasági (és kapcsolódó munka- és egyéb) jog nélkül mindig minden munkafolyamatról külön szerződést kellene kötni. Lényegesen könnyebbé válik az együttműködés, ha hosszabb távon elköteleződhetünk egymásnak társaságot alapítva, munkaviszonyba lépve – ezt természetesen csak megfelelő, ezt segítő jogszabályi, intézményi környezetben fogjuk megtenni.

Egy együttműködés, megállapodás végrehajtása sokszor olyanokra is hatással van, akik nem ültek ott a tárgyalóasztalnál. Az ilyen esetekben a megállapodásban részt venni nem tudó érintetteket képviselnie lenne az állam szabályozó intézményeinek egyik legfontosabb feladata. Sőt, sokszor a szabályozás nem is elég. Tipikus példa erre az, amikor hogy a kormányzat előre nem tudja pontosan megfogalmazni az elvárásokat, vagy azért mert nem képes ellenőrizni, vagy azért nem tudja bizonyítani azok betartását – ilyenkor (de a kormányzattal szembeni megalapozott bizalmatlanság miatt, csak ilyenkor) egyszerűbb lehet, ha a saját kezébe veszi a szolgáltatásokat, maga kezdi el szervezni a kölcsönösen előnyös tranzakciókat.

A bizalmi infrastruktúra költségei jelentősek lehetnek. Egy közösség számára az értékrend fenntartása nagy erőfeszítéseket igényel. Szertartásokra, nevelésre van szükség – no meg arra, hogy a közösségi tagság (spirituális és egzisztenciális) értéke meghaladja a közösségből való kilépés várható hasznát. Az önszabályozó intézmények csak akkor működnek, ha a piacon a kereskedők tudnak többet keresni, ha jobb az árjuk – különben nem éri meg nekik megvédeni a piac minőségét. A reputációt mérő, és nyilvántartó intézmények költségeit valakinek állnia kell. Az állam intézményeinek működése hasonlóképpen az ott dolgozók megfelelő honorálását igényli. Ha egy szabályozó nem kap elég megbecsülést a szerződésből kimaradó érintettek sikeres képviselétéért, nem fogja az ő érdekeit képviselni. Ha a bizalmi infrastruktúra megteremtésében részt vevők nem kapnak megfelelő jövedelmet, akkor a bizalmi infrastruktúra egyes elemei nem fognak működni.

Ha pedig nem működnek, akkor viszont másfajta problémák merülnek fel.

A közvetett költségek három fő fajtája (1) a különféle szabályok miatt létre nem jött cserék elmaradt haszna, (2) az intézmények létéből származó járulékos költségek és (3) a bizalmi infrastruktúrán belüli ellentmondások miatti veszteségek.

Egyrészt, kölcsönösen előnyös cserék maradhatnak el. A bizalmi infrastruktúra soha sem tökéletes ezért bizonyos tranzakciótipusoknál nem teremti meg a szükséges garanciákat, más esetekben pedig megtilt olyan cseréket, amelyek minden érintett számára előnyösek lettek volna. A kimenet mindkét esetben ugyanaz: a kölcsönösen előnyös ügylet nem jön létre. Amikor egy közösség tagjai megegyeznek, hogy kívülállóval bizonyos ügyletekbe nem bonyolódnak (például valamilyen rasszhoz tartozókat nem foglalkoztatnak, külföldi tulajdonosi háttérű cégekkel nem kereskednek, egyes termékek, mint például a kábítószer kereskedelmét megtiltják), akkor bizonyos értékteremtő lehetőségek kihasználatlanul

---

⁸ Fontos megszorítás a „jogos érdek” fogalom. Ugyanis nem minden károkozás kell, hogy kártérítést vonjon maga után – például amennyiben az áldozat a károkozónál könnyebben elkerülhette volna a kárt, vagy könnyebben elviseli azt, mint a véletlenül kárt okozó fél a kártérítést.

⁹ Nem tételezzük fel, hogy *minden ígéretet* meg kell tartani. Van olyan eset, amikor a világ változása miatt, már nem lenne szerencsés, ha egy olyan ígéretet, amely túlzott megterhelést jelentene, kikényszerítenénk – könnyen lehet, hogy az ígéret kedvezményezettje messze nem nyerne annyit, mint amekkora terhet a kötelezettre a teljesítés róna.

maradnak. Az ilyen tilalmak lehet, hogy olykor érthetetlenek, máskor jól példázzák, hogy egy közösség bizonyos értékei fenntartásáért cserébe lemond az elmaradó cserék hasznáról.

Másrészt, az intézményekhez alkalmazkodni kell. Ha a szabályokat pontosan be akarjuk tartani az gyakran sok időt és egyéb erőforrást igényel. Emiatt egy kölcsönösen előnyös együttműködés résztvevőinek nem csak arra kell figyelnie, hogy a megállapodás szerint járnak el, hanem arra is, hogy ezt a tevékenységük megítélésére jogosult többi szereplő – a reputációt biztosító társak, a jogvitákban döntő bíró vagy az illetékes állami szerv – számára is bizonyítani tudják. De ide sorolhatjuk az intézmények fenntartása miatti adókkal járó többletköltséget is: az adószedés a beszedett adókon kívül az adószabályok előírásainak betartatásán keresztül is komoly költségeket ró a vállalkozókra.

Harmadrészt, a bizalmi infrastruktúrán belül ellentmondások lehetnek. Ha a közösség értékei és az állam által előírt szabályok ellentétben állnak egymással, akkor a tranzakciókat biztosító garanciák erőtlenné válnak. Nem az a kérdés, hogy az állami szabályok vagy a társadalmi elvárások-e a maradiak, korruptak. Elképzelhető, hogy harmonikus társadalmi viszonyokat akarnak önértékből vagy (téves) elveiktől vezéreltetve szétverni állami tisztviselők. Elképzelhető az is, hogy fojtogatóan elavult társadalmi normák akadályozzák a hatékony és következetes állami működést. De bármelyik is fordul elő a két intézmény között olyan konfliktus alakul ki, amely jelentősen megnehezíti azok kiszámítható (megbízható) működését.

***Feladat: megérteni a magyar kapitalizmust, erre építeni a javaslatokat ***

Ha a magyar kapitalizmust, mint az önkéntes cserére épülő, kölcsönösen előnyös tranzakcióknak teret biztosító, és így értékteremtő kereskedő társadalmat kívánjuk értelmezni, ha célunk annak figyelemmel kísérése, hogy van-e esély (nő-e az esélye) annak, hogy jó kapitalizmusban éljünk, éljenek gyerekeink húsz év múlva, akkor megkerülhetetlen feladat, hogy feltérképezzük a gazdaság működését, megvizsgáljuk, hogy mennyire erős, és mely pontokon gyengül el a *bizalom infrastruktúrája*.

Ha megismerjük ezeket a viszonyokat, akkor hitelesebb képünk lesz arról, hogy milyenek a magyar gazdaság hosszútávú esélyei. Jobban megérthetjük az ország működését. A realisabb önkép segít megszabadítani mind a hiú ábrándoktól, mind a megalapozatlan frusztrációktól. A magyar elit a hazai viszonyokat gyakran külföldi, „modern” mintákkal összevetve értékeli, megoldási javaslatai a „progresszió vívmányainak” minél gyorsabb és teljesebb átvételére irányulnak. Más félperifériákhoz, például Dél-Amerikához, hasonlóan bele szoktunk esni abba a hibába, hogy a társadalmi viszonyok megértése és a megvalósítható jobbító módosítások helyett a legújabb trendeknek megfelelően, importált mechanizmusokkal és tanácsadókkal kívánjuk megreformálni a magyar ugart. A sokszor katasztrófába torkolló modernizációs kísérletek egyik fő oka, hogy a tervezők nem ismerik, nem ismerik el a hazai viszonyokat. Ezzel szemben, ha javaslatainkat ezen kérdések megválaszolása után tesszük meg, akkor azokhoz – a mindenhol szívesen látott – kereskedőkhöz válunk hasonlóvá, akiknek a portékájára valóban szükségük van, azok nem használhatatlan, de első látásra elkápráztató kincsek.

Ismernünk kell a bizalmi infrastruktúrát mindhárom szintjét, az önszabályozó mechanizmusok rendszerét és az állami jogintézmények, szabályozások miatt felmerülő (felesleges) tranzakciós költségek nagyságát ahhoz, meg tudjuk egymástól különböztetni azokat a lépéseket, amelyek a gazdaság működését, a társadalmi együttműködést gördülékenyebbé teszik és azokat, amelyek csak terméktelen rabló-pandúr harcokat szülnek. A fentiek alapján a magyar kapitalizmus állapotának elemzése három kérdésre kell, hogy épüljön:

- Milyen értékek, egyéni motivációk, közmegegyezések támogatják az együttműködést, mi határozza meg a vállalkozók tevékenységét?
- Milyen szokások, önszabályozó intézmények szervezik a gazdaság működését?
- Mivel járulnak hozzá a jogi alapintézmények és az állami szabályozó tevékenységek az értékteremtő tevékenységek működéséhez; milyen terhekkal, korlátokkal járnak ezek az intézmények?

***Mit tudunk, mit tudhatnánk a nemzetközi összehasonlítások alapján ***

A felvázolt elméleti keretből az következik, hogy ha a magyar kapitalizmus állapotát akarjuk elemezni, akkor nem támaszkodhatunk a gazdaság állapotát leíró leggyakrabban használt mutatókra, amelyek a GDP-t, munkanélküliséget, az inflációt, kereskedelmi- (folyó fizetési mérleg) hiányt, államháztartási hiányt mérik. Volt pénzügyminiszterünket idézve: ezek olyan jelek, mint a betegségnél a láz, vagy a fájdalom. Nem a lázat, a fájdalmat kell elsősorban eltüntetni, hanem az okokat kell megtalálni, kezelni. A gazdaságelmélet, a gazdaságpolitika bőségesen kínál „láz- és fájdalomcsillapítókat”: tudjuk, mit tegyünk, ha nem akarjuk, hogy magas legyen az infláció, ha fel akarjuk pörgetni a gazdaságot, ha csökkenteni akarjuk a munkanélküliséget. Csak ezek mindegyike jelentős mellékhatásokkal jár: az infláció csökken, de a növekedés is; a munkanélküliség csökken, de a hiány megugrik, stb. (Ezekkel a láz- és fájdalomcsillapítókkal bőségesen élt is a magyar gazdaságpolitika az elmúlt két évtizedben.) Egyszerre az összes mutató csak akkor alakul elvárt módon, csak akkor lehet mindegyikben javulást felmutatni, ha a gazdaság, a társadalom egészséges. Mi azt szeretnénk, hogy a magyar gazdaság hosszabb távon elérhesse ezt az egészséges állapotot.

Ezen makrogazdasági mutatók többsége elsősorban a múlt eredményeit, hibáit jelzik vissza. Értékük alakulását nagyrészt az határozza meg, hogy milyen a munka, a tőke állománya, ami az elmúlt időszak oktatásától, befektetéseitől függ. Ezért nem elsősorban a gazdaság aktuális működési viszonyait, hanem a múltbeli viszonyok között kialakult eredményeit jelzik.

Léteznek a jövőbeli esélyekre jobban koncentrááló mutatók is. Ezekre – szerencsére – egyre több figyelem irányul ma már a magyar közéletben is. Ide sorolhatjuk a különböző hitelminősítő intézetek értékelését, a lakossági vagy a vállalkozói szféra beruházási aktivitását és várakozásait mérő vizsgálatok, illetve az ún. versenyképességi összehasonlítások. A hitelminősítő intézetek besorolása, amely azt mutatja, hogy az intézetek megítélése szerint mennyire veszélyes egy-egy országba befektetni. (Maguk a mutatók általában az állampapírok kockázatát jelzik, de ez az, amit a pénzügyi piac általában egy-egy ország „alapkockázatának” tekint, ehhez járul az, hogy az egyes szektorokban milyen speciális problémák, veszélyek fenyegetnek.) Hasonlóképp a lakosság és a vállalkozások beruházásainak alakulása, vagy a gazdasági várakozásai szintén azt jelzik, hogy a közeljövőben vélhetően hogyan alakulnak majd egy adott gazdaság dolgai – a különbség az, hogy ez esetben nem külső szakértők, hanem maguknak a gazdasági élet szerelőinek véleménye alapján. Ezek a mutatók egy-egy szűk szempontrendszer (pl. befektetői érdekek, kockázatok) alapján értékelnek, illetve általában viszonylag rövid időszakokra tekintenek előre – vélhetően az elkövetkező három-négy-öt évvel kapcsolatos várakozások határozzák meg az alakulásukat, ezért csak részleges képet adnak a gazdaság állapotáról.

Versenyképességi mutatók. A két legfontosabb a svájci székhelyű IMD Versenyképességi Évkönyve [World Competitiveness Yearbook]¹⁰ és a Világgazdasági Fórum [World Economic Forum] Versenyképességi Jelentése [Global Competitiveness Report]¹¹. Mind a kettő azokat a faktorokat gyűjti össze, amelyek egy ország gazdasági, növekedési potenciálját adott pillanatban jól jellemzik. Vagyis arra kíváncsiak, hogy most, illetve rövidtávon mit érhetne el az adott gazdaság, társadalom. Ezek nagyrészt a tőke, a munkaerőpiacot leíró, illetve gazdaságpolitikai (makrogazdasági) mutatók.¹²

---

¹⁰ http://www.imd.ch/research/publications/wcy/competitiveness_scoreboard.cfm

¹¹ <http://www.gcr.weforum.org/>

¹² Az IMD négy szempontot tekint fontosnak a versenyképesség szempontjából. Ezek: (i) a gazdasági teljesítmény (ezen belül értékelik a hazai gazdaság teljesítményét, a külgazdasági mutatókat, a nemzetközi befektetéseket, a foglalkoztatást és az árakat), (ii) a kormányzati hatékonyság (ide tartozik a közpénzügyi helyzet, a költségvetés állapota, az intézményi környezet, a gazdasági törvények állapota és a társadalmi kapcsolatok, támogatottság, környezet), (iii) az üzleti hatékonyság (itt a termelékenységet, a munkaerőpiac állapotát, a pénzügyi rendszert, az alkalmazott menedzsmenttechnikákat és az értékeket, attitűdöket értékelik) és (iv) az infrastruktúra (ezen belül az alapvető infrastruktúra, a technológiai infrastruktúra, a tudományos infrastruktúra, az egészségügy és a környezeti állapot, valamint az oktatás). Hasonlóképp, a Világgazdasági Fórum tíz szempontja: (i) intézmények, (ii) infrastruktúra, (iii) makrogazdasági stabilitás, (iv) egészségügy és közoktatás, (v) felsőoktatás, (vi) árupiacok hatékonysága, (vii) munkakerőpiac hatékonysága, (viii) pénzpiacok hatékonysága, (ix) technológia fejlettség [technological readiness], (x) a piac mérete.

A bennünket érdeklő kérdések közül a vizsgálatok Magyarországon különösen rossznak minősítik a gazdasági intézmények és az infrastruktúra állapotát. Az országgal szemben megfogalmazott főbb kritikák listáját az adószabályozás problémái vezetik.

Ezek a vizsgálatok a már említett klasszikus gazdasági mérőszámokhoz hasonlóan nagyrészt a rövid és középtávú gazdasági lehetőségekre koncentrálnak és főként a múlt politikai, elsősorban beruházási gazdaságpolitikai döntéseinek következményeit jelzik.¹³ Ugyanakkor, kétségtelen, hogy ezekben már megjelennek a mi általunk javasolt kapitalizmus-definícióhoz jobban illeszkedő, vagyis a hosszabb távon fontos gazdasági, jogi intézményi feltételeket értékelő adatok is. A jelenlegi tőkepiaci és munkaerőpiaci (és makrogazdasági) állapot leírása között viszonylag csekély figyelem fordul az alapintézmények felé.

Léteznek olyan, a magyar közélet figyelmét elkerülő vizsgálatok, nemzetközi összehasonlítások is, amelyek a kérdéseinkre alaposabb választ adhatnak. Ezek a vizsgálatok azt kérdezik miképpen segíti vagy akadályozza az egyes országok intézményrendszere (ideértve az állami és nem állami intézményeket is) a kölcsönösen előnyös együttműködést, cserét, illetve szűkebben a gazdasági életben a szabad szerződés-kötést, vállalkozást, üzletelést. Terjedelmi okok miatt csak két ilyen elemzésre szeretnénk röviden felhívni a figyelmet: a Világbank egyes országok üzleti költségeit becsülő *Doing Business* programjára, illetve az – ugyancsak a Világbankhoz köthető – kormányzati indikátor programjára (*Worldwide Governance Indicators*). A két program részletesebb bemutatását és az eredményeik közül a legérdekesebbeket a melléklet tartalmazza.

Doing Business Project. A Világbank *Doing Business* vizsgálata azt becsüli meg, hogy milyen költségekkel néz szembe valaki, aki törvénytisztelő módon gazdasági tevékenységet akar folytatni egyes országokban. Abból a feltételezésből indul ki, hogy minél magasabb az adminisztrációs kötelezettségek miatt felmerülő költség, annál alacsonyabb lesz a legális gazdasági aktivitás. A program nem csak a konkrét pénzügyi kiadásokat, hanem az ezekre a tevékenységekre fordított időt is becsli. Az utolsó vizsgálat egyrészt a törvényi előírásokat (pl. mekkora egy kft. alapításhoz szükséges minimális tőke, milyen törvényi kötelezettségek vannak egy-egy ember elbocsátásánál, stb.) vizsgálja, másrészt egy-egy viszonylag egyszerű üzleti tranzakciók költségviszonyaira, időigényére kérdez rá. A válaszhoz egyrészt a törvényi rendelkezéseket elemzik, másrészt helyi gazdasági jogászok becslését kéri.¹⁴

A mellékletben ismertetett eredmények szerint a vállalatalapítás Magyarországon viszonylag egyszerű és olcsó eljárás a Közép- és Dél Európai országokhoz képest. A tőkekövetelmény azonban nálunk az egyik legmagasabb. Az ingatlan-beruházás engedélyezése sok időt követel, igaz nálunk a legkisebb a (legális) költsége. Ezzel szemben az ingatlan-vásárlással járó adminisztráció Magyarországon a legdrágább. A hitelezést segítő intézmények közül különösen az adónyilvántartás alacsony szintje feltűnő. A legrosszabb értékelést Magyarország egyértelműen a kisebbségi tulajdonosok védelmének kapcsán kapja. Az adóval járó adminisztráció kapcsán egyrészt láthatjuk, hogy a vállalatok által fizetendő adónemek száma viszonylag magas, másrészt viszont az is kiténik az adatokból, hogy Csehországban és Lengyelországban jelentősen több időt követel a törvénytisztelő bevallás. A sokat bírált bírósági működés ebben a nemzetközi összehasonlításban kifejezetten jónak tűnik: Magyarországot a világ élvonalába sorolja a nem teljes egy éves időtartam, illetve a 13%-os költség.

Ezekben a témákban konkrét kérdéseket fogalmaznak meg és ezekkel fordulnak minden országban egy-egy kiválasztott válaszadói körhöz. Ez a kör egy szűk, de a legtöbb gazdasági tevékenységet, cégtípust, stb. szerintük jól reprezentáló csoport. Az egyes országok versenyképességi mutatói végső soron az ő véleményüket – és az egyes intézmények szempontrendszerét, vagyis, hogy mit tartanak egy gazdaságban fontosnak – tükrözi.

Ezt követően a különböző válaszokat nyilvános, de bonyolult súlyozási mechanizmussal egyetlen értékévé vonják össze. Az IMD listáján Magyarország 2007-ben 35. a vizsgált országok között (hasonlóan 2006-hoz). A régióból Észtország (32), Litvánia (31), Csehország (32) és Szlovákia (34) előz meg minket. További velünk hasonló versenyképességűnek ítélt országok Thaiföld (33), Jordánia (37) és Kolumbia (38). A Világgazdasági Fórum elemzése Magyarországot 2007-ben a 47. helyre sorolja, ez komoly visszaesés az egy évvel korábbi 28. helyezéshez. Ezen a listán megelőz minket az összes balti állam (Észtország 27., Litvánia 38., Lettország 45.) Csehország (33) és Szlovákia (41). A listán hazánkat követő országok India, Jordánia, Barbadosz és Lengyelország.

¹³ A példa kedvéért: nem azt értékelik, hogy a jelenlegi egészségügyi rendszer hogyan működik, várhatóan hogyan hat majd a lakosság egészségi állapotára középtávon, hanem azt, hogy egyes betegségek ma jelen vannak-e – köszönhetően a korábbi évtizedek munkájának.

¹⁴ Ennél a vizsgálatnál az adatot szolgáltatók neve is nyilvános, elérhető a program honlapjáról.

Worldwide Governance Indicators. A Világbank kormányzati indikátor programja a kormányzati tevékenység minőségét értékeli. A kormányzás-indikátor program nem önálló mérés, értékelés: egyszerűen hat szempont szerint összegezi 30 intézet 33 vizsgálatának eredményeit. A program két lépcsőből áll. Először – a többi hasonló vizsgálathoz hasonlóan – a szervezők meghatározzák a szerintük fontos szempontokat, és a különböző adatbázisok különböző adatait ezek szerint a szempontok szerint rendezik. A második lépésben az egy-egy kérdéshez, témához rendelt adatokat összesítik egyetlen olyan mutatószámmá, amely az egyes országok relatív, a többiekkel összevethető állapotát mutatja. A program előnye természetesen az, hogy mivel majdnem az összes elérhető nemzetközi összehasonlítást felhasználja, így nagyrészt ki tudja szűrni az egyes intézetek esetleges elfogultságait, tévedéseit.¹⁵ A megközelítés hátránya, hogy a kormányzati működés idő és pénzbeli aspektusaira koncentrálnak, annak minőségét sokszor kevésbé veszi figyelembe.

A 2006-os adatok szerint Magyarország (és a vele gyakorlatilag egy szinten álló Csehország és Lettország) a régióban továbbra is az egyik leghatékonyabb intézményrendszerrel rendelkezik – igaz Észtország és Szlovénia már jobb intézményrendszert tudnak felmutatni. A térségen belüli pozíciónk ugyanakkor jelentősen romlott 2000. óta: minden ország ledolgozta a 2000-ben még jelentősnek tűnő hátrányát, illetve a két éllovas, akik már hat éve is előttünk voltak, növelte az előnyét. Ugyanakkor a magyar intézményrendszer a legtöbb kérdésben nincs elmaradva Dél-Európától. Ha a nyugat-európai, illetve angolszász országokkal vetjük egybe hazánkat, akkor a szabályozók minősége úgy tűnik sokat javult 2000 és 2005 között, ezzel szemben a többi területen inkább a lemaradásunk fokozódását figyelhetjük meg – különösen a jogállamiság, jogbiztonság és a korrupció terén.

*****Mit tudunk, mit tudhatnánk a hazai kutatások alapján*****

A magyar társadalomtudományos kutatásokban elsősorban a vállalkozások tulajdonosi szerkezetének vizsgálata, a magyar vállalkozók társadalmi hátterének, attitűdjeinek elemzése és a vállalkozások által alkalmazott menedzsment eljárások, stratégiák feltárása kapott különös figyelmet. A rendszerváltást követő években fontos kérdés volt, valóban kialakul-e a kapitalizmus Magyarországon, és kikből lesz az új gazdasági elit. A kutatások azt mutatják, hogy a kilencvenes évek második felében már lezárult a magángazdaság kialakulása. Az ebben az időszakban született tanulmányok szerint a poszt-szocialista tulajdonosi átalakulás lezárult: a legfontosabb tulajdonosok között elsősorban a külföldi tőkét, a privatizáció nyerteseit és a rendszerváltás környékén vállalkozásba kezdőket találjuk. A vállalatokat már pragmatikus menedzserek irányították, akiknek stratégiáját már egyre inkább a piaci helyzet határozta meg. A vállalati vizsgálatok az ezredforduló tájáról azt jelzik, hogy a fizetési fegyelem, az adóhatósággal való együttműködés javul, a piac az etikátlan és válságokat megoldani képtelen vállalkozásokat kirostálja.

A Chikán Attila által vezetett Versenyben a Világgal kutatássorozat első, 1995-ös eredményei azt mutatják, hogy „a magyar gazdaság vállalati szférájában lényegében véget ért az átmenet, a vállalatok magatartása a piacgazdaságra jellemző jegyeket mutatja.”¹⁶ A fekete gazdaság és az alacsony szintű üzleti etika csökkenti a gazdasági tevékenységet kiszámíthatóságát.

---

¹⁵ Az összesítés lényege, hogy megvizsgálják, hogy az adott témához rendelt vizsgálatok között milyen eltérések vannak (statisztikailag: az eredmények mennyire korrelálnak). Ezen összefüggés alapján kapnak kisebb vagy nagyobb súlyt az egyes intézetek egyes mutatói: akiknek az eredményeit a többi közül sok más értékelés is megerősíti, azok nagyobb súlyt kapnak – de nem marad ki egyetlen értékelés sem. (Ezt követően egyszerűen az egyes vizsgálati adatok súlyozott átlaga adja az ország értékét. A rendszer fontos eleme, hogy nem csak a súlyozott átlagot közli, hanem azt is, hogy milyen az adott országról szóló értékelések szórása, vagyis azt, hogy mennyire eltérőek az egyes értékelések. Mivel az egyes értékelések ilyen vagy olyan okból torzask lehetnek, így a szórás jó szolgálatot tesz: az alkalmazott statisztikai módszerek miatt azt a tartományt jelzi, amelyen belül az adott ország valószínűleg kb. 70%-os valószínűséggel elhelyezkedik.)

¹⁶ BKE (1997)

Kovács Imre és Csité András 1997-es adatfelvételen alapuló kutatása¹⁷ a vállalatvezetők életútját, életmódját családi háttérét, politikai preferenciáit és a vállalatok termék- és tulajdonszerkezetét, értékesítési kapcsolatait és történetét vizsgálva kategorizálta a hazai vállalatokat, vezetőiket és stratégiájukat. Eredményeik azt mutatták, hogy ekkorra a piacgazdasági átalakulás, a poszt szocialista korszak véget ért.

Vedres Balázs¹⁸ a magyar nagyvállalatok 1997-es adatok szerinti tulajdonosi szerkezetét tanulmányozva arra a következtetésre jut, hogy nem szétaprózott poszt szocialista tulajdonformák, hanem szélsőséges koncentráltág jellemzi a tulajdonszerkezetet. Ekkorra a döntően külföldi vállalatok és hazai magánszemélyek tulajdonában álló cégek teszik ki a vállalatok hatvan százalékát.

Laki Mihály¹⁹ a magyar nagytulajdonos vállalkozók két tipikus történetét elemzi. Az 1998-99-ban készült interjúk eredménye alapján a következő kép bontakozik ki: Az egyik csoport tulajdonát privatizáció révén szerezte, a másik csoport kisvállalkozóként indult és növelte sikeresen forgalmát és vagyonát. Az ezredforduló végére a két csoport működési feltételei közötti különbség nagyrészt eltűnt. Ekkortól a vállalkozások magatartását elsősorban piaci viszonyaik és eltérő stratégiájuk magyarázza.

Janky Béla és Lengyel György²⁰ ugyanazon vállalatok 1993-as és 2000-es vizsgálatát összevetve jutottak arra az eredményre, hogy azok a vállalatok, amelyek vezetői 1993-ban a normaszegő gazdasági magatartásban hittek, kisebb valószínűséggel maradtak életben 2000-re. Kutatásuk azt is kimutatta, hogy a válságokra a halasztó jellegű lépések helyett valós választ adó vállalatok is nagyobb eséllyel éltek túl a 90-es éveket.

Semjén András és Tóth István János²¹ a szerződéses és adózási fegyelem javulását és a rejtett gazdaság visszaszorulását mutatja ki 1996 és 2001. között. Úgy találják, hogy a vállalkozások szemében az adópolitika és az adóigazgatás is javult: átláthatóbbnak és világosabbnak érzékelik az adótörvényeket, az adórendszer kiszámíthatóbbá vált számukra.

A kialakuló és megerősödő gazdaság képe azonban az ezredforduló óta repedezni látszik. A Versenyben a világgal kutatási programsorozat legutóbbi, 2004-es adatfelvételéből²² már az rajzolódik ki, hogy a gazdaságban nő a bizonytalanság elsősorban a belső piac, a jogi szabályozás és az EU-csatlakozás miatt. A megtorpanás okairól azonban keveset tudunk, mert a társadalomtudományi kutatás frekvenciált témái közül kikerült a gazdasági viszonyok szociológiai, intézményi elemzése.

Ráadásul a 10 évvel ezelőtti vállalkozókra és tulajdonviszonyokra vonatkozó kutatások is ritkán vizsgálták a vállalatközi kapcsolatokat és az állami működés vállalatokra gyakorolt hatását. Kevés a gazdaság önszabályozó intézményeire vonatkozó kutatás.²³ Ugyancsak ritkán elemzett téma a közintézmények működése. A főbb társadalomtudományi folyóiratok és műhelyek publikációit áttekintve gyakorlatilag nem találunk az igazságszolgáltatás és a szabályozás minőségéről, illetve az állam által előírt szabályokhoz való alkalmazkodás költségeiről szóló írást.

---

¹⁷ Kovács – Csité (1999)

¹⁸ Vedres (2000)

¹⁹ Laki (2002)

²⁰ Janky és Lengyel (2004)

²¹ Semjén – Tóth (2004)

²² Chikán at al. (2006)

²³ Gál (2000) a vállalatok közötti viszony szerződéses és szerződésen kívüli garanciáit tanulmányozta a rendszerváltás éveiben. Hasonló kutatás az azóta eltelt időben témában nem kapott nyilvánosságot.

Amit nem tudunk, de sejtünk

A rendelkezésre álló tudás nem igazít el minket abban, hogy a magyar kapitalizmus körülményei hogyan ösztönzik, segítik, terelik, korlátozzák a vállalkozók értékteremtési aktivitását. Sok alapos és mélyreható munka tárja fel a gazdaság működésének részleteit, azonban a mozaikkockák nem állnak össze teljes képpé, nem tudjuk bizonyosan, milyen a magyar kapitalizmus állapota: az erkölcsre, az önszabályozásra és a jogra épülő bizalmi infrastruktúra mennyire támogatja a kölcsönösen előnyös cserék rendszerének kiteljesedését.

Sejtésünk azonban van: úgy véljük, az emberek nem hisznek az értékteremtő vállalkozásban, az üzleti bizalom erősen kapcsolatfüggő, az állami intézmények lomhák, drágák és részrehajlóak.

A gyors meggazdagodás látványos sikertörténetei sokszor az állami jövedelmek, privilégiumok megszerzésére vagy tudatlan és ártatlan emberek becsapására vagy véletlen szerencsére épülnek. Emiatt a vállalkozást, a gyarapodást az ügyeskedésre alapuló érvényesüléssel azonosítja a társadalom, és gyanakodva tekint rá. Ugyanezért a többre vágyó emberek a szorgos értékteremtő munka helyett a kapcsolatokban, az ügyességben és a szerencsében bíznak.

Az üzleti együttműködést gyakran akadályozza a gyanakvás, az új üzleti kapcsolat kiépítése lassú és drága, ezért ritka. Gyakori, hogy a vállalkozások kényszerhelyzetben vannak. Az ilyen körülmények között létrejövő (általában beszállítói) szerződések nem csak tartalmában épül a jobb pozícióban lévők erőfölényére, jogintézményeink működési hibái és hiányosságai miatt gyakran a szerződés betartatását is nehezebben érik el a kisebb vállalkozások (a magyar kapitalisták).

A rendőrség, a bíróság a kisebb tranzakciókkal képtelen érdemben foglalkozni. A jogérvényesítés nagyobb ügyekben is lassú és nehezen kiszámítható, ezért a vállalkozók kevésbé számítanak az igazságszolgáltatásra. A piaci működés szabályozása gyakran áttekinthetetlen és túlbürokratizált. Az összes előírás betartása sokszor az üzletmenetet lehetetlenné tévő költségekkel járna. Ezt az állam részben tolerálni kénytelen, és ennek következménye, hogy a szabályok ellenőrzése következtelenne és kiszámíthatatlanná válik. Gyakori, hogy a szabályok az országos politikaalkotást befolyásolni képes nagyobb vagy jobban helyezkedő cégek szája íze szerint alakulnak. Ezért nagyobb nyereséggel kecsegtet, ha valaki inkább politikai privilégiumok szerzésére és piaci erőfölény kiépítésére építi profitterveit. Ezt nevezi a közgazdaságtan járadékvadászatnak. Sok meghatározó üzleti csoport stratégiája a járadékvadászatra és nem jobb áruk piacra vitelére vagy az olcsóbb működésre épül.

Az eddigi kutatási eredmények, a naponta hallott történetek alapján úgy sejtjük, Magyarországon a kapitalizmus értékeihez hű módon történő üzleti érvényesülés nehéz. Hiányzik az emberek hite, az üzleti partnerekbe vetett bizalom. Az állam pedig általában inkább kerékkötője, mint támogatója a tisztességes gyarapodásnak.

Nem tudjuk, de sejtjük: rossz kapitalizmus alakult ki az országban. Sok tehetséges ember, nem a kölcsönösen előnyös együttműködés lehetőségeit keresi, hanem inkább az ügyeskedést, a járadékvadászatot találja kifizetődőnek, érthető, ha a nagyobb nyereség reményében nem vállalkozásba fog, hanem a hatalommal bíró szervezetekben vagy külföldön találja meg érvényesülését. Sokan inkább az államtól várnak segítséget, amit a választók kegyeit kereső politikus szívesen meg is ígérnek. A legtöbb értelmiségi a felvilágosult szabályozó és gondoskodó intézmények kiterjesztésében bízik.

Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról

Láttuk az eddigiekben, hogy a kapitalizmust egy olyan társadalmi rendszerrel azonosítjuk, amely a kölcsönösen előnyös együttműködést, a cserét próbálja elősegíteni – ezzel minden korábbinál több érték előállítását teszi lehetővé. Láttuk, hogy az együttműködés, a csere, a vállalkozási kedv erősen függ attól, hogy milyen erős az adott társadalomban a bizalom infrastruktúrája. Ezt a fentiekben három kérdésben foglaltuk össze:

- Milyen értékek, egyéni motivációk, közmegegyezések támogatják az együttműködést, mi határozza meg a vállalkozók tevékenységét?
- Milyen szokások, önszabályozó intézmények szervezik a gazdaság működését?
- Mivel járulnak hozzá a jogi alapintézmények és az állami szabályozó tevékenységek az értékteremtő tevékenységek működéséhez; milyen terhekkel, korlátokkal járnak ezek az intézmények?

Ezekre a kérdésekre kíván választ adni a Közjó és Kapitalizmus Intézet kereteiben készülő Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról. A munka célja egyrészt, hogy a fenti elméleti keretekre épülő elemzés szülessen a magyar kapitalizmus működéséről, másrészt, hogy ezen eredményekre építve javaslatokat fogalmazzon meg a magyar kapitalizmus értékteremtő képességének növelése érdekében.

Az elemzés négy fontosabb téma köré épül majd.

A magyar gazdaság versenyképességének, bizalmi infrastruktúrájának főbb jellemzői nemzetközi összehasonlításban. Figyelemmel kell kísérni, hogy nemzetközi összehasonlítások alapján milyen a magyar gazdasági intézményrendszer állapota. Olyan kutatásokra kell itt elsősorban koncentrálni, amelyek a lehető legkevesebb szubjektív elemet tartalmaz – elsősorban olyan kutatásokat kell kiválasztani és elemezni, amelyek bizonyos standard tranzakciók (cégalapítás, bírósági eljárás, felszámolási eljárás, stb.) idő és erőforrásigényét hasonlítja össze.

A kapitalizmus működéséhez kötődő értékek és intézmények elfogadottsága. Lényegesen több kölcsönösen előnyös együttműködés jön létre, ha a potenciális partnerek mindenféle egyéb segítő intézmények nélkül is bíznak egymásban. Folyamatosan figyelni kell tehát, hogy miképpen alakul a magyar társadalomban az ismeretlenekbe (általában „az emberekbe”, illetve konkrétan a vállalkozókba) vetett bizalom.

Tudjuk azt, hogy a kapitalizmus csak akkor lehet erős, ha a kapitalizmussal összekapcsolódó értékeket a társadalom is pozitívan itéli meg. Érdemes vizsgálni, hogy kiket tekint a magyar társadalom az üzleti életben és a társadalom egyéb területein sikeresnek, a közvélekedés szerint milyen személyiségjegyek, milyen magatartásmód segíti elő azt, hogy valaki sikeressé váljon – vajon ezek az értékek egybeesnek-e azzal, amit mi kapitalista értékeknek, illetve az ország hosszútávú sikeressége szempontjából fontosnak tekintünk (pl. empátia, teljesítmény, szorgalom, tudás, törvényesség, tisztességesség, identitás)?

Felhívtuk a figyelmet fenn arra is, hogy a kapitalista intézmények csak akkor lehetnek sikeresek, ha azok nem ütköznek a társadalomban uralkodó értékekkel. Nem megkerülhető kérdés tehát az, hogy a kapitalizmushoz szorosan kapcsolódó intézmények (pl. magántulajdon, vállalkozás, verseny, piac) milyen módon jelenik, pozitív vagy inkább negatív színben meg a közéleti vitákban, illetve, hogy miképpen alakul ezen intézmények elfogadottsága.

A gazdaság önszabályozó mechanizmusai. A kölcsönösen előnyös együttműködések formái folyamatosan változnak. Láttuk, hogy a bizalmi infrastruktúra erősödésének egyik jele az, ha az emberek több kockázatot hajlandóak felvállalni: ismeretlenekkel is egyre inkább hajlandóak együttműködésre lépni, vállalják azt, hogy egy-egy kapcsolat érdekében jelentős időt, egyéb erőforrásokat kockáztatnak²⁴. Érdemes tehát folyamatosan figyelni, hogy milyen eszközökkel választják ki a partnereiket, illetve mekkora beruházásokat vállalnak egy-egy kapcsolat érdekében a magyar vállalkozók, kapitalisták. Természetesen ismernünk kellene azt is, hogy a létrejött megállapodások közül mennyi teljesül úgy, mint ahogyan azt eredetileg megkötötték: a vállalkozók értékelése szerint milyen tipikus szerződési problémák merülnek fel, például milyen gyakori a fizetési késedelem, a nem megfelelő minőségű munkák aránya?

Láttuk, hogy a kapitalizmus egyik fő előnye az, hogy az együttműködés, a csere akkor is létrejöhet, ha a partnerek nem bíznak egymásban teljes mértékben. A kapitalizmus, a kereskedő társadalom fő erejét abban láttuk, hogy különböző piaci, társadalmi, önszabályozó intézményekkel segít ezekben az esetekben. Érdemes tehát folyamatosan megvizsgálni, hogy milyen eszközökkel veszik rá egymást a társadalom tagjai az együttműködésre: milyen garanciákat kérnek és adnak a szerződésekben, milyen erős a hírnév

---

²⁴ A közgazdasági irodalomban ennek elnevezése az idioszinkratikus, vagy kapcsolatspecifikus tőke. Ez olyan befektetés, amelyről a beruházás pillanatában is tudjuk, hogy csak akkor térül meg, csak akkor jelent majd jelentős értéket (a számunkra) ha az adott együttműködés nem bomlik fel.

hatása, visszatart-e ez például a szerződészegéstől (eltér-e ennek erőssége különböző területeken), milyen intézmények segítik az informálódást, vagy éppen milyen a kamarák, a választott bíróságok megítélése.

Állami intézmények. Láttuk, hogy az állami intézményeknek fontos – de alapvetően csak kiegészítő szerepük lehet. Az állami intézmények két szintjét vonjuk vizsgálat alá: az alapintézményeket (tulajdon, kártérítés, szerződési jog, társasági jog), illetve a szabályozást.

1. Alapintézmények. A gazdasági élet alapvető intézményeivel szemben megfogalmazható fő követelmények, hogy járuljanak hozzá a bizalom megerősödéséhez, orvosolják azokat a problémákat, amelyek akadályozhatják a kölcsönösen előnyös együttműködések kialakulását. A vizsgálat során mindenképpen a jogrendszer „végeredményét” kell tekinteni – nem elégedhetünk meg (sok nemzetközi vizsgálathoz hasonlóan) a törvények elemzésével, a kérdés az, hogy a bírósági, az államigazgatási döntések, sőt a végrehajtott döntések hogyan alakulnak! Például, nem elégedhetünk meg a tulajdon törvényi garanciájával akkor, ha nyilvánvaló, hogy a rendőrség nem hajlandó megvédeni a magántulajdont – sok esetben, kisebb értékhatár esetén nyomozást sem hajlandó indítani. A jelentésben értékelni kell a joggyakorlat fontosabb változásait (ide értve, természetesen a jogszabály-változásokat is).
2. Szabályozás. Láttuk, hogy a szabályozás fő feladata az, hogy az alkuban részt nem vevő (vagy gyengébb) felet védelmezze. Nem lehetünk bizonyosak abban, hogy ezt az elvárásnak valóban eleget is tesznek a különböző hatóságok. Mivel a szabályozás ágazatonként eltérő lehet, így a Jelentésben törekedni kell arra, hogy legalább azon szabályozók gyakorlata folyamatos elemzés tárgya legyen, amelyek minden ágazatot (vagy legalábbis a legtöbb ágazatot) egyformán érint – ide érthetjük mindenekelőtt a verseny és a munkaügyi szabályozást. Ugyanakkor figyelni kell az ágazat-specifikus szabályozók alakulását is (pl. az energia, a közlekedés, a hírközlés; illetve a élelmiszer-ipar, a vendéglátás ágazati hatóságai). A vizsgálat egyik legfontosabb kérdése az, hogy milyen többlet (fölösleges) költségeket okoz egy-egy szabályozás az érintetteknek – mekkora többletterheket vállal fel az, aki a minden kérdésben törvényes úton kíván járni?

Az állam intézmények finanszírozása (így az igazságszolgáltatásé és a szabályozóké is) általában adórendszeren keresztül történik. Az, hogy mekkora költségekkel jár az állam működése, mennyi adót szed be a kormányzat annak megítélése olyan politikai döntések következménye, amely most nem tárgya a vizsgálatunknak. Ha a kormány sok – például újraelosztási, (esély)egyenlőségi – célt vállal fel, akkor az adószint is magasabb lesz. Erről a Jelentés nem kíván állást foglalni – ugyanazt az adószintet tekinthetjük soknak és kevésnek is, attól függően, hogy mit gondolunk a kormányzati kiadási programokról. Ami azonban nyilvánvaló veszteség az a költség, idő és egyéb erőforrás, amit az adófizetőnek az adó befizetésén túl is fel kell vállalnia, ha törvénytisztelő adózó módjára akar eljárni. Ez olyan költség, ami az adózt fölöslegesen terheli – neki költség, de az államnak nem hoz bevételt. Minél bonyolultabb az adórendszer, annál nagyobb ez a fölösleges költség. Nullára ugyan ez soha nem szorítható le, de egyértelmű, hogy az alacsonyabb szintje erősíti a kapitalista rendszert: több idő, energia, pénz marad a kölcsönösen előnyös együttműködések felkutatására, kialakítására, végrehajtására.

Zárszó

A hazai és külföldi tőketulajdonosok szívesen fektetnek be, a vállalkozások szívesen fejlesztenek ki vagy vesznek át új termékeket, eljárásokat ha jó megtérülési lehetőségeket látnak. Az emberek szívesen vállalnak több erőfeszítést, ha biztosnak és magasnak érzik ennek hozamát. Többet és jobban dolgoznak, több energiát fordítanak egészségükre és tudásukra, szívesebben takarítanak meg, ha úgy látják a jövőben megtérül fáradozásuk. Ezért azt tartjuk fontosnak, hogy az értékteremtés lehetőségét javító társadalmi, gazdasági körülmények alakuljanak ki. A tőke, az innováció, a vállalkozói szándék, a munka, a tudás, az egészség hiányosságainak a magyar kapitalizmus jelenbeli működési nehézségei és a jövőbeli sikerességével szembeni bizalmatlanság a fő oka. A bizalmi infrastruktúra Magyarországon nehézkesen működik, ezért a gazdaság tranzakciós költségei túl magasak. Úgy véljük, az értékteremtést elősegítő politikai lépések akkor lehetnek sikeresek, ha az üzleti partnerek közötti bizalom erősödéséhez járulnak

hozzá, ha csökkentik az állam által előírt kötelezettségek, szabályok teljesítésének költségét. Ehhez azonban arra van szükség, hogy lássuk hogyan is működik a magyar kapitalizmus, lássuk, hogy miért és milyen területeken nincsen jól a gazdaság. Ezért kezdeményezzük a magyar kapitalizmus állapotának felmérését.

Hivatkozások:

BKE (1997): *Jelentés a magyar vállalati szféra nemzetközi versenyképességéről* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Vállalatgazdaságtan Tanszék

Chikán A. – Czákó E. – Kazainé Ónodi A (2006): *Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból – Versenyben a világgal 2004-2006 kutatási program – zárótanulmány* Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Versenyképesség Kutató Központ

Cooter, R. – Th. Ulen (2005): *Jog és közgazdaságtan*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2005

Gál R. I. (2000): A szerződések nem-tipikus formái. *Szociológiai Szemle*

Heyne, P. – P. Boettke – D. Prychitko (2004): *A közgazdasági gondolkodás alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest

Janky B. – Lengyel Gy. (2004): Vállalati magatartás és túlélési esélyek a poszt szocialista átmenet gazdaságban *Közgazdasági Szemle* Vol 51.

Kovács I. – Csizé A. (1999): A poszt szocializmus vége - A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben *Közgazdasági Szemle* Vol 46.

Laky M. (2002): A tulajdon működtetése A magyar nagyvállalkozók felhalmozott tudásának és kapcsolatainak hasznosítása *Közgazdasági Szemle* Vol 49.

Milgrom P. – J. Roberts (2005): *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányítás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Semjén A. – Tóth I. J. (2004): Rejtett gazdaság és adózási magatartás, 1996–2001 *Közgazdasági Szemle* Vol. 51.

Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdagsága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Vedres B (2000): A tulajdonosi hálózatok felbomlása *Közgazdasági Szemle* Vol. 47.

További irodalom:

Acemoglu, Daron; Johnson, Simon; Robinson, James A. (2004.) Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth *NBER* 10481.

Benson, Bruce L. (1999.) An Economic Theory of the Evolution of Governance and the Emergence of State *Review of Austrian Economics* Vol. 12. No. 2.

De Soto, Hernando (1989) *The Other Path* Basic Books

DeSoto, Hernando (2000.) *The Mystery of Capital* Basic Books

Dixit, Avinash (1996.) *The Making of Economic Policy: a Transaction-Cost Perspective* MIT Press, Cambridge, MASS

Dixit, Avinash (2004.): *Lawlessness and Economics: Alternative Modes of governance* Princeton University Press, Princeton NJ

Grief, Avner (2005.) Commitment, Coercion and Markets: The Nature and Dynamics of Institutions supporting exchange In Menard, Claude; Shirley, Mary M (2005.) *Handbook of New Institutional Economics* Springer, Dordrecht

- Hirschman, Albert O. (1981.) *Essays in Trespassing* - 3rd chapter: The changing course for income inequality in the course of economic development Cambridge University Press, Cambridge Mass.
- Krueger Anne O. (1974.) A járadék vadász társadalom politikai gazdaságtana *Századvég* 2004/4
- Ostrom, Elinor (2000.) Collective Action and the Evolution of Social Norms *JEP* Vol. 14. No 3.
- Robinson, James A.; Torvik, Ragnar (2005.) White Elephants *Journal of Public Economics* Vol. 89
- Schelling, Thomas C. (1971.) What is the business of organized crime? – *Journal of Public Law* Vol. 20. No 1.
- Ulman-Margalit (1990) A normák kialakulásáról in Csaba Iván – Tóth István György szerk. (1999) *A jóléti állam politikai gazdaságtana* Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest
- Williamson, Oliver E. (1979) A tranzakciós költségek gazdaságtana: a szerződéses kapcsolatok irányítása *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás* 2007/2. - www.kormanyzas.hu

Melléklet: A Doing Business és a World Governance Indicators program

Doing Business. A tíz vizsgált terület:

- (i) Milyen költséggel, utánajárással jár egy korlátolt felelősségű vállalat megalapítása²⁵?
- (ii) Milyen problémákat jelent egy üzleti célú ingatlan (egy egyszerű, nem speciális termékek számára készülő raktár) felépítése, milyen adminisztrációs kötelezettségeket kell ennek a beruházásnak az érdekében teljesíteni?²⁶
- (iii) Mennyire egyszerű vagy bonyolult a foglalkoztatás – milyen adminisztrációs, adó, munkaügyi terhekkkel néz szembe az, aki munkásokat akar felvenni, vagy éppen leépítésre készülni?²⁷
- (iv) Mennyire bonyolult egy ingatlan adásvétele, milyen lépéseket kell tenni annak bejegyzése érdekében?²⁸
- (v) Milyen intézmények segítik elő azt, hogy valaki hitelhez juthasson – léteznek-e azok a mechanizmusok, amelyek a hitelező számára biztonságosabbá, ezért a hitelfelvevő számára olcsóbbá tehetik a hitelezést?
- (vi) Hogyan védi (védi-e) a társasági jog a befektetők érdekeit – mit tudnak csinálni a kisebbségi tulajdonosok, ha a többségi tulajdonos, a menedzser a vállalat pénzéből a saját hasznukra nyereszkedik?²⁹
- (vii) Milyen adminisztrációs költséggel jár a társaságok számára az adózás?³⁰
- (viii) Milyen adminisztrációs terheket kell leküzdeni, és milyen költségei vannak az exportnak és az importnak?³¹
- (ix) Mennyi időt és pénzt emészt fel egy viszonylag egyszerű bírósági eljárás és az ítélet végrehajtása?³²
- (x) Mennyi időbe és pénzbe telik, ha egy nem fizető adóssal szemben felszámolási eljárást indítanak, mekkora veszteséget szenved el a hitelező ez alatt az időszak alatt?³³

---

²⁵ Az elemzett vállalat 100%-ban hazai tulajdonban van, az egy főre jutó jövedelem tízszerese az alaptőkéje, ennek körülbelül tízszerese a várható éves forgalma, és 10 és 50 fő közötti foglalkoztatottja lesz.

²⁶ Az adminisztrációs problémák, költségek között veszik figyelembe a közmű-bekötések elintézését is. Mindezt egy a legnagyobb városban újonnan épített ingatlan esetére becslik, amely eleve rendelkezik minden szükséges (és a törvényeknek megfelelő) tervvel és várhatóan egy 30 hetes beruházást igényel. Az építő egy korlátolt felelősségű teljes mértékben hazai tulajdonban álló közép vállalat, 20 foglalkoztatottal.

²⁷ Az elemzést egy olyan nem vezető beosztású, férfi alkalmazottra végzik el, aki 20 éve dolgozik egy olyan vállalatnál, amely teljes mértékben hazai tulajdonban áll és 201 alkalmazottja van.

²⁸ Az ingatlanról felteszik, hogy a legnagyobb településen fekszik és a tulajdonviszonyai eleve rendezettek, peres ügy ennek kapcsán nem merül fel.

²⁹ A kérdés az, hogy milyen lehetőségei vannak a kisebbségi tulajdonosoknak abban az esetben, ha a többségi tulajdonos, aki egyben a vállalat menedzsere is a saját tulajdonában álló cégtől akar, piaci ára fölötti áron beszerezni egy használt teherautót.

³⁰ A program becsli azt is, hogy mekkora a vállalkozások által fizetendő adó, de ezt a későbbiekben nem elemezzük.

³¹ A kérdés az, hogy egy tengeri szállítást igénylő normális (speciális engedélyeket nem igénylő) árut tartalmazó 20 lábnyi teljesen megtöltött konténer exportjához, illetve importjához milyen adminisztrációs lépések kapcsolódnak, amennyiben mindezt egy 100 fő fölötti a legnagyobb város külterületén működő vállalat akarja megtenni.

³² Az eset: az egy főre jutó jövedelem 200%-át kitevő szerződés teljesítése körüli jogvita. A szállító időben leszállítja a kért árut, de a vevő minőségi problémákra hivatkozva visszaküldi azt, és nem fizeti ki. A szállító ezért bírósághoz fordul.

1. táblázat: Az üzleti tevékenységet nehezítő intézményi kérdések, 2007 június 30. egyes országokban

	Vállalatindítás				Engedélyezési folyamat			Munkaeöpiac szabadága					Ingatlanvásárlás			Hitelpiaci intézményei				
	Eljárások száma	Idő (nap)	Költség (az egy főre jutó jövedelem %-ában)	Akaptöke (az egy főre jutó jövedelem %-ában)	Eljárások száma	Idő (nap)	Költség (az egy főre jutó jövedelem %-ában)	Foglalkoztatás, felvétel nehézsége index	Munkaidő rugalmatlansága index	Elbocsátás nehézsége index	Foglalkoztatás rugalmatlansága index	Béren felüli munkaadóköltség (a bér %-a)	Elbocsátás költsége (hány heti bér?)	Idő (nap)	Költség (az ingatlanérté %-a)	Jogbiztonság index	Hitelinformáció indexe	Állami nyilvántartás lefedettsége (a felhívottak hány %-a?)	Magán nyilvántartás lefedettsége (a felhívottak hány %-a?)	
Ausztria	8	28	5,4	55,5	13	194	73,7	11	60	40	37	31	2	3	32	4,5	5	6	1,3	40,6
Közép-Európa																				
Csehország	10	17	10,6	34,9	36	180	18,5	33	40	20	31	35	22	4	123	3	6	5	4,2	53
Észtország	5	7	2	28,1	13	117	28,1	33	80	60	58	33	35	3	51	0,5	4	5	0	19,7
Lengyelország	10	31	21,2	196,8	30	308	159,8	11	60	40	37	21	13	6	197	0,5	4	4	0	51,5
Lettország	5	16	3	22	26	188	27,5	50	40	40	43	24	17	8	54	2	8	4	2,6	0
Litvánia	7	26	3	46,2	17	156	133,1	33	80	30	48	31	30	3	3	0,7	4	6	6,6	7,3
Szlovákia	9	25	4,2	34,1	13	287	14,9	17	60	30	36	35	13	3	17	0,1	9	4	1,2	56
Szlovénia	9	60	8,5	49,8	15	208	113,9	78	60	50	63	19	40	6	391	2	6	2	2,5	0
Balkán																				
Bulgária	9	32	8,4	56,3	22	131	499,9	17	60	10	29	23	9	9	19	2,3	6	6	25,4	3
Horvátország	8	40	11,7	18,4	22	255	722,4	61	40	50	50	17	39	5	174	5	6	3	0	72,4
Románia	6	14	4,7	1,5	17	243	124,3	78	80	40	66	31	8	8	150	2,8	7	5	4,1	10,9
Szerbia	11	23	8,9	8	20	204	1	67	40	30	46	18	25	6	111	5,4	7	5	0,1	51,3
Dél-Európa																				
Görögország	15	38	23,3	104,1	15	169	61,7	44	80	40	55	28	24	12	23	4	3	4	0	38,7
Olaszország	9	13	18,7	9,8	14	257	138,2	33	40	40	38	37	2	8	27	0,6	3	5	11	71,5
Portugália	7	7	3,4	34,7	20	327	54	33	60	50	48	24	95	5	42	7,4	4	4	67,1	11,3
Spanyolország	10	47	15,1	13,7	11	233	64,9	78	60	30	56	33	56	4	18	7,1	6	6	44,9	8,3
Magyarország 2003	6	52	40,7	95,4	31^b	217^b	13,4^b	11	80	10	34	34^b	35	4^a	78^a	11^a	5^a	5	0	1,8
Magyarország 2006	6	16	17,7	65,1	31	211	10,4	0	80	10	30	34	35	4	63	11	6	5	0	6,9

Foglalkoztatás, felvétel nehézsége [difficulty of hiring]; munkaidő rugalmatlansága, elbocsátás nehézsége indexek: szakértői értékelés 0 és 100 között, amelyben a magasabb a keményebben szabályozást jelzi. Foglalkoztatás nehézsége index: mennyire szabadon alakítható egy munkaszerződés, milyen a minimálbér-szabályozás. Munkaidő rugalmatlansága index: a hétvégi és az éjszakai munkavégzést megnehezítő, a napi, heti munkaidőt szabályozó (az átcsoportosítást tiltó) jogszabályok léte, a kötelező szabadságot, pihenőidőt előíró szabályozók. Elbocsátás nehézsége index: elbocsátást nehezítő (az elbocsátás indokát szűkre szabó, az elbocsátás folyamatát megnehezítő) szabályozók

Jogbiztonság [legal right] index: 10 kérdésben vizsgálja, hogy a hitelező és a hitelfelvevő köthet-e abban megállapodást, vagy azt a törvény tiltja. Az érték azon kérdések számát mutatja, amelyeket a törvény lehetővé tesz. A vizsgált kérdések: (i) előírják-e, hogy a biztosíték pontosan körülírt legyen, vagy az lehet általános is? (ii) Adható-e biztosíték [collateral agreement]? (iii) Bármely természetes és jogi személy kaphat hitelt? (iv) Bármely természetes és jogi személy nyújthat hitelt? (v) Létezik-e egységes hitel-nyilvántartás? (vi) A fedezettel rendelkező hitelek előnyt élveznek-e a csődeljárásban? (vii) És azon kívül? (viii) Megegyezhetnek-e a felek a bíróságon kívüli végrehajtásról? (ix) A hitelnnyújtó legfoglalhatja-e eladhatja-e a biztosítékot bírósági döntés hiányában is? (x) A csődeljárás nem „fagyaszta-e be” a fedezetet? (xi) A csődbe ment adós elveszti-e a cége fölötti kontrollt?

^a 2003-as adat (a legelső az adatbázisban)

^b 2004-es adat (a legelső az adatbázisban)

³³ Az elemzett probléma szerint egy vállalat, amelynek egyetlen tevékenysége, hogy egy hotelt üzemeltet nem fizeti meg időben az adott évi törlesztést. A hitelező bank jelzáloggal rendelkezik az ingatlanon. Az ingatlan értéke pontosan akkor, mint a bank hitelé, de ezen kívül még 50 másik, jelzálogjoggal nem biztosított hitelezője is van a cégnek. A feltételezés szerint egyértelmű, hogy a cég vagyona akkor ér többet, ha a céget nem darabolják fel, nem adják el az egyes eszközeit külön-külön, hanem egy kézben tartják – egyben veszi át valaki. A cég 201 embert alkalmaz.

	Befektetővédelem				Adórendszer költségei			Külkereskedelem adminisztrációja						Szerződések kikényszerítése			Vállalat megszüntetése		
	Nyilvánosság index	Menedzseri felelősség index	Tulajdonosi perlehetőség index	Befektetővédelem index	Adóemlek száma	Időigény (óra)	Összesített adókulcs (a profit %-a)	Export-dokumentumok száma	Export időigénye (nap)	Export költsége (US\$ egy konténerre)	Import- dokumentumok száma	Import időigénye (nap)	Import költsége (US\$ egy konténerre)	Eljárások száma	Idő (nap)	Költség (az adósság %-a)	Idő (nap)	Költség (a vagyon %-a)	Megtérülés (az adósság %-a)
Ausztria	3	5	4	4	22	170	54,6	4	8	843	5	8	843	26	397	12,7	1,1	18	72,4
Közép-Európa																			
Csehország	2	5	8	5	12	930	48,6	5	16	775	7	18	860	27	820	33	6,5	15	21,3
Észtország	8	4	6	6	10	81	49,2	3	5	675	4	5	675	36	425	17,3	3	9	39,1
Lengyelország	7	2	9	6	41	418	38,4	5	17	834	5	27	834	38	830	10	3	22	27,8
Lettország	5	4	8	5,7	7	219	32,6	6	13	800	6	12	800	27	279	12,9	3	13	34,6
Litvánia	5	4	6	5	24	166	48,3	6	10	820	6	13	980	30	210	23,6	1,7	7	49,2
Szlovákia	3	4	7	4,7	31	344	50,5	6	25	1015	8	25	1050	30	565	25,7	4	18	45,2
Szlovénia	3	8	8	6,3	22	260	39,2	6	20	971	8	21	1019	32	1,350	18,6	2	8	46,6
Balkán																			
Bulgária	10	1	7	6	17	616	36,7	5	23	1329	7	21	1377	40	564	22,2	3,3	9	32,4
Horvátország	1	5	6	4	28	196	32,5	7	22	1200	8	16	1200	38	561	13,8	3,1	15	30,2
Románia	9	5	4	6	96	202	46,9	5	12	1075	6	13	1075	32	537	19,9	3,3	9	28,9
Szerbia	7	6	3	5,3	66	279	35,8	6	12	1240	6	14	1440	36	635	28,4	2,7	23	23,1
Dél-Európa																			
Görögország	1	3	5	3	21	264	48,6	5	20	998	6	25	1245	39	819	14,4	2	9	44,8
Olaszország	7	4	6	5,7	15	360	76,2	5	20	1291	5	18	1291	41	1,210	29,9	1,8	22	61,8
Portugália	6	5	7	6	8	328	44,8	6	16	580	7	16	994	35	577	17,7	2	9	74
Spanyolország	5	6	4	5	8	298	62	6	9	1000	8	10	1000	39	515	17,2	1	15	76,9
Magyarország 2003	2^b	4^b	7^b	4,3^b	24^b	340^b	55,5^b	5^b	18^b	975^b	7^b	17^b	975^b	33	335	13,0	2,0	15	38
Magyarország 2006	2	4	7	4,3	24	340	55,1	5	18	975	7	17	975	33	335	13	2	15	38,4

Nyilvánosság [disclosure] index, menedzseri felelősség indexe, tulajdonosi per-lehetőség index: egyes tulajdonosi jogosítványok meglétét vizsgáló mutatók 0 és 10 közötti értékkel. (A magasabb érték magasabb tulajdonosi védelmet jelez.)

Nyilvánosság [disclosure] index: speciális engedélyezési eljárás van-e ilyen esetben? Azonnal nyilvánosságra kell-e hozni az ilyen tranzakciókat? Létezik-e külső ellenőrzés az ilyen lépések előtt? Időről-időre jelentést kell-e készíteni ezekről a tranzakciókról?

Menedzseri felelősség indexe: perelhető-e a tulajdonos/menedzser, vagy az igazgatóság? Megakadályozható-e a tranzakció? Kártérítésre, büntetésre ítéltetik-e (milyen nagyságúra) az ilyen tulajdonost? Polgári úton perelhető-e, követelhető-e a pénz visszafizetése?

Tulajdonosi perlehetőség indexe: a bírósági eljárásához szükséges információkat meg kell-e kapni a tulajdonosoknak? Van-e joguk kikérdezni az alperest, illetve a tanukat?Kérhetnek-e nyomozót az ügyben?

Forrás: Doing Business adatbázis (www.doingbusiness.org)

^a 2003-as adat (a legelső az adatbázisban)

^b 2004-es adat (a legelső az adatbázisban)

Az 1. táblázatban mutatjuk be a környező országok, illetve Dél-Európa országainak legfontosabb mutatóit, illetve a magyar adatok változását az első megfigyelés (a legtöbb esetben 2003 óta). Részletesebb elemzésre itt nincs mód, így csak egy-két érdekességre hívnánk csak fel a figyelmet. Az üzletindítás, vállalat alapítás viszonylag egyszerű és – az utóbbi évek könnyítéseinek köszönhetően – olcsó eljárásnak tűnik ezen országokhoz képest. Viszont a tőkekövetelmény nálunk az egyik legmagasabb, annak ellenére is, hogy az utóbbi időszakban jelentősen lecsökkent. (Igaz Lengyelországban háromszor ekkora – a helyi gazdaság erejéhez képest.) Az ingatlan-beruházás engedélyezése ezen összehasonlításban is meglehetősen sok időt követel, igaz nálunk a legkisebb a (legális) költsége. Ezzel szemben az ingatlan-vásárlással járó adminisztráció Magyarországon a legdrágább. A hitelezést segítő intézmények közül különösen az adónyilvántartás alacsony szintje feltűnő. A legrosszabb értékelést Magyarország, az itt vizsgált kérdések közül, egyértelműen a kisebbségi tulajdonosok védelmének kapcsán kapja. A kérdés különösen annak fényében érdekes, hogy Ausztria értékelése még a mienknél is rosszabb, ezzel szemben Szlovéniát a világ élvonalába sorolják ebben a kérdésben. Az adóval járó adminisztráció kapcsán egyrészt láthatjuk, hogy a vállalatok által fizetendő adóemlek száma viszonylag magas, igaz az adórendszer e tekintetben Horvátországban, Lengyelországban, Romániában és Szerbiában is szétaprózottabb. Másrészt viszont az is kitűnik az adatokból, hogy Csehországban és Lengyelországban jelentősen több időt követel a törvényisztelő bevallás. Érdekel lehet az is, hogy a sokat bírált bírósági működés ebben a nemzetközi összehasonlításban

kifejezetten jónak tűnik: Magyarországot a világ élvonalába sorolja a nem teljes egy éves időtartam, illetve a 13%-os költség.³⁴

Mielőtt továbblépnénk, térjünk ki a vizsgálat egy-két problémájára is. Egyrészt, a vizsgálat feltételezi, hogy a különböző adminisztrációs eljárások végeredménye ugyanaz az egyes országokban. Ugyanakkor sejthetjük, hogy a cégbejegyzés nem ugyanazt a védelmet jelenti. Például, fel lehet gyorsítani a cégbejegyzést, de elképzelhető, hogy ez azzal jár, hogy a cégnyilvántartás kevésbé lesz megbízható. Könnyen lehet, hogy egy országban gyorsan lehet bírósági döntéshez, illetve végrehajtáshoz jutni, de a bírói döntések színvonala emiatt rosszabb lesz. Másrészt, mind a foglalkoztatási, mind az adózási kérdésnél komoly fenntartásaink lehetnek a mutatókat összeállítók azon egyértelmű véleményével szemben, hogy a minél kevésbé szabályozott piac, illetve a minél alacsonyabb adószint-e a legfontosabb. Tudjuk, hogy a munkaerőpiacon bizonyos esetekben szükséges a szabályozás – éppen az előző fejezetben bemutatott kölcsönösen előnyös cserék elősegítése is szükségessé teheti ezt. Tudjuk, hogy az adószint nagyságát tekintve nincs minden körülmények között üdvözítő megoldás – ezt erősen befolyásolja az egyes országok költségvetési helyzete, szociálpolitikája is. Például, láthatjuk, hogy a vállalati adók szintje Magyarországon ugyan az egyik legmagasabb, de nálunk is magasabb értéket ér el az összehasonlításba bevont két legfejlettebb gazdaságban (Ausztriában és Spanyolországban).

World Governance Indicators. A program hat dimenzióban értékeli az egyes országokat:

1. Demokratikus viszonyok (beeszlés és elszámoltathatóság [voice and accountability]), ami elsősorban a polgárok részvételi, (politikai) szervezetalakítási lehetőségeit, illetve a sajtó szabadságát méri.³⁵
2. A politikai stabilitás és az erőszak hiánya, amibe beleértik a kormányzat nem demokratikus úton történő megbuktatásának esélyét, illetve – különösen fontos elemként – a terrorveszélyt.³⁶
3. A kormányzat eredményessége (hatásossága), ami a szakapparátus, a közszolgáltatások minőségét, a politikai befolyástól való függetlenségét, a jogszabályok, a politikai programok minőségét méri, különös tekintettel arra, hogy miképpen hajtják őket végre.³⁷
4. A szabályozás minősége, amelynek lényege az, hogy a kormányzat mennyiben segíti elő, vagy éppen gátolja a magángazdaság fejlődését.³⁸
5. Jogállamiság, jogbiztonság, aminek lényege, hogy a társadalom tagjai mennyire bíznak az adott közösség törvényeiben, mennyiben vetik magukat alá annak – különös hangsúlyt kap itt, hogy milyen a szerződések biztonsága, a rendőrség, az igazságszolgáltatás működése, illetve, hogy milyen gyakoriak bűncselekmények, az erőszak.³⁹

---

³⁴ Összehasonlításképp: Nagy-Britanniában ezek az értékek 404 nap és 23,4%, az Egyesült Államokban 300 nap és 9,4%, Kanadában 570 nap és 16,2% Svédországban 508 nap és 31,3%, Németországban 394 nap és 11,8%.

³⁵ Ezzel a kérdéssel viszonylag kevés intézmény foglalkozik, de az összehasonlítások alapján a legmegbízhatóbbaknak a Freedom House (www.freedomhouse.org) és a Bertelsmann Transformation Index (www.bertelsmann-transformation-index.de) tűnik.

³⁶ Ez a kérdés már lényegesen több – elsősorban magáncégek által finanszírozott – vizsgálatban kap jelentős szerepet. A leginkább a Global Insight Business Coordination and Risk Indicators (www.globalinsight.com) és az Economic Intelligence Unit (www.eiu.com) véleménye tűnik a többiek által is igazoltnak.

³⁷ A leginkább visszaigazolt mutatókat ez esetben is a Global Insight Business Coordination and Risk Indicators (www.globalinsight.com) program adja. De szintén komoly megerősítést nyernek a többiek által a Business Environment Risk Intelligence Business Risk Service (www.beri.com) és az Economic Intelligence Unit (www.eiu.com).

³⁸ Ebben a témában – az összehasonlítások alapján – a leginkább megbízható forrásnak a Global Insight Business Coordination and Risk Indicators (www.globalinsight.com).

³⁹ Itt ismételt a Freedom House (www.freedomhouse.org), illetve az Economic Intelligence Unit (www.eiu.com) adatait tükrözik vissza leginkább a többiek adatai is. A következő szintet a két említett versenyképességi jelentés jelenti.

6. Korrupcióellenes harc, ahol a korrupcióként tekintenek minden olyan jelenségre, amikor közhatalmat egyéni előnyök megszerzésére használják fel.⁴⁰

2. táblázat: Magyarország relatív helyzete, 2000 és 2006

	Demokratikus viszonyok		Politikai stabilitás		Kormányzat eredményessége		Szabályozók minősége		Jogállamiság, jogbiztonság		Korrupció elleni harc	
	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000	2006	2000
AUSZTRIA	-0.40	-0.13	-0.31	-0.44	-0.91	-0.98	-0.43	-0.65	-1.14	-1.02	-1.48	-1.25
Közép-Európa												
CSEHORSZÁG	0.18	0.42	-0.02	0.17	-0.30	0.17	0.15	0.26	0.00	0.13	0.15	0.43
ÉSZTORSZÁG	0.14	0.25	-0.05	-0.04	-0.46	0.05	-0.32	-0.35	-0.18	0.25	-0.36	0.06
LENGYELORSZÁG	0.19	0.14	0.51	0.33	0.22	0.35	0.46	0.29	0.48	0.23	0.37	0.21
LETTORSZÁG	0.31	0.47	-0.08	0.15	-0.02	0.44	0.04	0.26	0.21	0.59	0.13	0.56
LITVÁNIA	0.21	0.36	-0.16	0.20	-0.11	0.57	0.08	0.27	0.28	0.54	0.40	0.42
SZLOVÁKIA	0.15	0.42	-0.12	0.40	-0.20	0.64	0.02	0.63	0.30	0.54	0.16	0.53
SZLOVÉNIA	0.04	0.26	-0.32	-0.16	-0.40	0.23	0.32	0.30	-0.06	0.01	-0.41	-0.04
Balkán és Kelet-Európa												
BOSZNIA-HERCEGOVINA	0.96	1.33	1.25	1.38	1.37	1.77	1.54	1.55	1.26	1.44	0.83	1.26
BULGÁRIA	0.58	0.74	0.44	0.27	0.57	0.83	0.56	0.69	0.91	0.96	0.56	0.93
HORVÁTORSZÁG	0.73	0.81	0.26	0.44	0.19	0.61	0.75	0.89	0.76	0.71	0.53	0.69
MACEDÓNIA	1.07	1.60	1.39	1.60	0.91	1.68	1.16	1.08	1.19	1.44	0.87	1.25
MOLDOVA	1.63	1.19	1.21	0.98	1.56	1.54	1.46	1.36	1.34	1.41	1.16	1.42
MONTENEGRO	1.22		0.58		0.91		1.50		1.25		0.99	
ROMÁNIA	0.71	0.85	0.61	0.74	0.76	1.33	0.73	1.12	0.89	1.01	0.69	1.03
SZERBIA	1.09	1.96	1.42	2.45	1.00	1.85	1.47	1.62	1.32	2.04	0.86	1.77
UKRAJNA	1.25	1.77	1.00	1.12	1.28	1.60	1.56	1.68	1.46	1.78	1.18	1.68
Dél-Európa												
GÖRÖGORSZÁG	0.09	0.21	0.25	0.07	0.09	0.22	0.31	0.05	0.09	0.00	0.12	-0.03
OLASZORSZÁG	0.00	0.20	0.45	0.04	0.33	0.08	0.26	0.08	0.36	-0.04	0.20	-0.29
PORTUGÁLIA	-0.13	-0.14	-0.12	-0.44	-0.24	-0.16	0.09	-0.04	-0.24	-0.33	-0.60	-0.55
SPANYOLORSZÁG	0.09	-0.01	0.40	0.00	-0.34	-0.81	0.04	-0.39	-0.37	-0.55	-0.67	-0.74

A pozitív érték Magyarország előnyét, a negatív a hátrányát jelzi.

A vastagon szedett értékek tekinthetők szignifikáns előnynek, illetve hátránynak.

Forrás: World Governance Indicators program

Magyarország relatív helyzetét e hat dimenzióban a többi közép- és kelet-európai országgal, illetve ismét a dél-európai országokkal összevetve a 2. táblázat mutatja. A táblázat, mivel a 2000-es és a 2006-os adatokat is tartalmazza, így alkalmas lehet arra is, hogy megvizsgáljuk, hogyan változott hazánk pozíciója ezen hat év alatt. Terjedelmi korlátok miatt összpontosítsunk a második négy, vagyis a politikai stabilitáson, demokratikus intézményeken túlmutató dimenziókra. Ha a 2006-os adatokat vizsgáljuk csak, akkor úgy tűnik Magyarország (és a vele gyakorlatilag egy szinten álló Csehország és Lettország) a régióban továbbra is az egyik leghatékonyabb intézményrendszerrel rendelkezik – igaz Észtország és Szlovénia már jobb intézményrendszert tudnak felmutatni. (Ezt mutatja az, hogy mind a *kormányzati munka hatásossága*, mind *korrupció* tekintetében lényegesen jobb értékelést kapnak, mint

⁴⁰ E téren ismételtelen a Freedom House (www.freedomhouse.org) adatai kapják messze a legnagyobb súlyt, mellettük a két idézett versenyképességi jelentés és a Business Environment Risk Intelligence Financial Ethics Index (www.beri.com) kapja.

Magyarország.) A térségen belüli pozícióink ugyanakkor jelentősen romlott 2000. óta: minden ország ledolgozta a 2000-ben még jelentősnek tűnő hátrányát, illetve a két éllovas, akik már hat éve is előttünk voltak, növelte az előnyét.⁴¹ Ugyanakkor a magyar intézményrendszer a legtöbb kérdésben nincs egyértelműen elmaradva Dél-Európa, különösen Görögország mögött – bár nyilvánvaló, hogy a spanyol intézményrendszer minősége kiemelkedik ebből a régióból, függetlenül attól, hogy ez alatt az időszak alatt jelentősen romlott ott a helyzet és ezért Magyarország relatív hátránya is mérséklődött. Spanyolországhoz hasonlóan felzárkóztunk az erősen romló mutatókat produkáló Olaszországhoz – látszik, hogy jogállamiság tekintetében már kifejezetten előttük járunk, de a többi mutató is hazánk enyhe (semmiképpen sem szignifikáns) előnyéről tanúskodik.

Az egyes dimenziókat vizsgálva érdemes kihangsúlyozni, hogy a szabályozók minősége úgy tűnik sokat javult ez alatt az időszak alatt (a táblázatban nem közölt többi kontinentális európai országhoz és az angolszász világhoz képest is javult a relatív pozícióink), ezzel szemben a másik három kérdésben inkább a lemaradásunk fokozódását figyelhetjük meg – különösen a jogállamiság, jogbiztonság és a korrupció terén.

---

⁴¹ Érdemes utalni arra is, hogy a Balkánhoz és Kelet-európához képest még mindig jelentős az előny, bár itt is csökken az előnyünk – zárkoznak fel ezek az országok.